



Utvärdering av Västernorrlands  
kulturmiljöprogram  
Utsikt mot framtiden –  
nya perspektiv 2003-2006

# Innehållsförteckning

<b>Innehållsförteckning</b> .....	<b>1</b>
<b>0 Västernorrland – Ett försök att teckna ett län</b> .....	<b>2</b>
<b>1 Inledning</b> .....	<b>5</b>
1.1 Uppdraget.....	5
1.2 Kulturmiljöprogrammets sammanhang.....	5
1.3 Analytisk utgångspunkt.....	7
1.4 Underlag och disposition .....	9
<b>2 Beskrivning av Kulturmiljöprogrammet och dess bakgrund</b> .....	<b>11</b>
2.1 Utkast och remissvar.....	12
2.2 Programmets konstruktion.....	14
<b>3 Vad är det som ska utvärderas?</b> .....	<b>17</b>
3.1 Hur ska man se på Kulturmiljöprogrammet? .....	17
3.1.1 ISKA .....	20
3.1.2 ABM Resurs .....	21
<b>4 Analys av programmet</b> .....	<b>24</b>
4.1 Attitydpåverkan.....	24
4.1.1 Vad tycker "alla"?.....	25
4.1.2 Engagemang genom ISKA .....	27
4.1.3 Regional identitet.....	29
4.1.4 Kulturaktörernas delaktighet.....	32
4.2 Ansvarstagande .....	34
4.3 Resursanvändning .....	36
<b>5 Ny revideringsprocess</b> .....	<b>39</b>
5.1 EuroFutures kommentarer på Kulturarv nu .....	40
<b>6 Kulturmiljöprogrammets nytta</b> .....	<b>42</b>
6.1 Programmets betydelse för samverkan.....	42
6.1.1 Graden av samverkan .....	44
6.2 Några hinder på vägen.....	45
6.2.1 Brist på pengar .....	46
6.2.2 Området är för lågt prioriterat? .....	47
6.2.3 Kulturell splittring i länet.....	47
<b>7 Slutdiskussion</b> .....	<b>50</b>
7.1 Kulturarv nu som del i det regionala tillväxtarbetet.....	50
7.2 Från tidsbegränsning till process.....	51
<b>Bilaga 1 - Dagbok från fem dagar i Västernorrland</b> .....	<b>52</b>

# 0 Västernorrland – Ett försök att teckna ett län

*Av länsantikvariern och chefen för Sundsvalls museum 1974-1983,  
Jan-Bertil Schnell*

Att säga att varje bygd har sin egenart är att uttrycka en självklarhet. Om man däremot ska förklara, vad som skapat denna egenart, blir det hela mer komplicerat. Det kan vara naturgeografiska förhållanden eller historisk tradition. Säkert är dock att den historiska bakgrunden är nödvändig att ha med sig, om man ska försöka förstå en bygd eller ett landskap.

I Västernorrland har de naturgeografiska förutsättningarna och den historiska utvecklingen samverkat till att skapa ett särpräglad kulturlandskap. Mer än 300 års industrihistoria har format dagens landskap. Men industrins utveckling har också påverkat människornas sätt att leva och tänka och skapat en särskild kulturdialekt.

Västernorrlandnaturen är vacker. Den domineras av tre huvudelement nämligen de vidsträckta, skogsklädda plåtåarna, de stora älvarna och den höga flikiga kusten. Denna höga kust börjar i Njurunda söder om Sundsvall och fortsätter till Örn-sköldsvik i norr men är särskilt markant i världsarvet Höga Kusten. Allt samverkar till att skapa både dramatisk kraft och storlinjigt lugn.

Västernorrland är ett av Sveriges skogrikaste län. Över tre fjärdedelar av markytan är täckt av skog. Däremot är förutsättningarna relativt små för ett bärkraftigt jordbruk. Den befolkning som århundradena efter Kristi födelse gör sig bofast för att idka åkerbruk och boskapsskötsel, söker sig till älvdalarna, bäcken kring de större sjöarna och kustremsan. Jordbruket får också tidigt stödnärningar.

Tre faktorer har haft en avgörande betydelse för Västernorrlands utveckling till in i våra dagar, skogen, vattnet och vägarna. Skogen utgjorde en väldig råvaruresurs som ju längre tiden led fick allt större betydelse. Det strömmande vattnet i älvar och åar gav åtminstone från 1500-talet möjlighet till det kraftbehov som den tidiga industrin krävde. Vattnet gav också fisket, i havet huvudsakligen strömning och i älvarna ädelfisk. Västernorrlands bönder kan med fog kallas fiskebönder. Men vattnet fungerar också som färdvägar och transportleder. De stora älvdalarnas mynningsvikar mötte kustsjöfarten och därifrån gick transportvägarna in i landet längs älvdalarna. Europaväg 14 över till Norge och Trondheim har traditioner från romersk järnålder.

Skogen började utnyttjas industriellt redan under 1570-talet när Johan III lät anlägga tre vattensågar i länet. 100 år senare var det dags för nästa skogsexploatering nämligen järnindustrin med anläggandet av Galtström järnbruk i Njurunda socken som det första år 1673. Det fanns ingen brytbar järnmalm i Västernorrland, däremot obegränsade mängder skog för kolning. Gruvorna och järnbruken i Bergslagen och Roslagen led svårt av bristen på träkol, järnindustrin slukade mängder och

skogarna räckte inte till. Lösningen blev att frakta järnmalmen till Norrland för vidare bearbetning.

Järnbruken fick stor betydelse för bygden genom att de skapade arbetstillfällen och de enda tätorterna vid sidan om städerna. Även för jordbruket fick järnframställningen en viktig roll genom att bönderna kunde få kontanta medel genom att leverera träkol till järnbruken något som var en grundförutsättning för tillverkningen. Redan nu formerar sig de tre ekonomiska huvudområdena, Örnsköldsvikområdet med två järnbruk, Ådalen med tio bruk och Sundsvallsområdet med tolv bruk. Järnbruken tappade i betydelse under 1800-talets senare hälft i takt med nya metoder som gjorde träkolet överflödigt. Den sista masugnen, den i Galtström, lades ned år 1916.

Redan omkring 1700-talets mitt infördes den finbladiga vattensågen som innebar en avsevärd effektivitetsförbättring och sågverksindustrin började bli viktig, delvis i konkurrens med järnbruken om skogsråvaran. Det var emellertid med ångsågens införande omkring 1850 som den industriella revolutionen tog sin början och Västernorrland utvecklades till ett av Sveriges viktigaste industridistrikt. Med ångsågen var man inte längre bunden till kraften ur det strömmande vattnet utan kunde lokalisera sågverket fritt där det var lämpligast. I Västernorrland fanns det i extrem grad naturliga förutsättningar genom de väldiga skogsarealerna, möjlighet till flottning av timret i älvarna och goda, skyddande hamnlägen vid kusten. År 1900 fanns det i länet 100 ångmaskinsdrivna sågverk med tolv i Örnsköldsvikområdet, 47 i Härnösandsområdet med Ådalen och södra delen av Höga Kusten samt 41 i Sundsvallsområdet.

Sågverksindustrin hade ett stort behov av arbetskraft, ett behov som inte kunde tillgodoses inom länet. Till Västernorrlands län kom en väldig invandrarvåg. Under perioden 1870 – 1900 ökade befolkningen i Örnsköldsvik med 451 procent, på Alnö med 389 procent, Skön med 259 procent och Gudmundrå med 224 procent. De människor som sökte sig till Västernorrland kom från hela Sverige men speciellt många invandrade från Värmlands, Västerbottens och Gävleborgs län. För denna registrerade invandring kom ett starkt inslag av säsongarbetare som arbetade vid sågverken under sommarhalvårets högsäsong. Bland säsongarbetarna spelade finnarna en stor roll. Framför allt för Vasa län och Karelen kan man tala om regelrätta arbetsvandringar.

Sågverksindustrins genombrott medförde en total omvandling av landskapsbilden. Kring de många sågverken växte det upp samhällen som helt styrdes av bolagen. För de anställda byggdes i rask takt arbetarbaracker ofta med ett stort antal bostäder som uppläts som en löneförmån. Sågverkssamhällena var fattiga på samhälliga funktioner. Här fanns ofta en bolagsägd handelsbod. Det kunde också finnas en gemensam tvättstuga och vissa andra funktioner. Den allmänna miljön förblev dock torftig. Därför växte det ofta upp i anslutning till industrisamhället, men utanför bolagets inflytande, en ny typ av samhällen, s k komplementsamhällen.

I komplementsamhället etablerade sig handelsmän och hantverkare. Hit flyttade de arbetare som ville bygga sina egna hem. Till komplementsamhället lokaliserades också verksamheter som inte accepterades av bolaget som t ex frikyrkor och fol-

kets hus-lokalerna. Exempel på komplementsamhällen är Timrå, Gångviken och Kvissleby i Medelpad samt Bollsta och Kramfors i Ådalen.

De människor som flyttade till Västernorrlands sågverksdistrikt kom till något helt nytt som förändrade dem och deras syn på livet. Även om de flesta kom till något bättre innebar det ändå en stor påfrestning. Man rycktes upp ur de invanda förhållandena till en ny och främmande miljö med andra värderingar. De nya svårigheterna gjorde att man sökte sig till nya samhörigheter och dem fann man ofta i folk-rörelserna som nykterhetsrörelsen, frikyrkorörelsen och den fackliga och politiska arbetarrörelsen.

Träindustrin var mycket konjunkturkänslig, arbetarskarorna stora och arbetslagstiftningen mer än primitiv. Det fanns många anledningar till konflikter mellan arbetare och arbetsgivare. Västernorrland är ett av de områden i Sverige där den fackliga kampen och det fackliga arbetet går som en röd tråd genom den moderna historien. Den första strejken i länet ägde rum år 1875 vid Sprängsvikens sågverk och bland de viktigaste konflikterna kan nämnas Sundsvallstrejken år 1879, föreningsrättstriden vid Dals och Sandö sågverk år 1907, hungermarschen år 1917 och Ådalen – händelserna år 1931.

Sågverksindustrin upplevde sin glansperiod under 1800-talets sista decennier. Med 1900-talet påbörjas en koncentration med nedläggningar av allt fler sågverk och satsningen på allt större och effektivare anläggningar. Till detta kom en allt kraftigare konkurrens om skogsråvaran genom anläggandet av kemiska massafabriker med den första i Frånö i Ådalen år 1896. Under 1900-talets tre första decennier anlades i länet totalt elva sulfittmassafabriker och åtta sulfatmassafabriker tillsammans med ett antal pappersbruk. Massafabrikerna och pappersbruken tillförde länet fabriksanläggningar av tidigare inte skådad storlek. Med ett gytter av byggnader, där den höga skorstenen och det dominerande kokhuset skapade en särskild monumentalitet, kom massafabrikerna att framträda i landskapet på ett helt annat sätt än tidigare anläggningar. Massafabrikerna förlades i anslutning till tidigare sågverk och dessa industrisamhällen växte ytterligare.

Under 1900-talet och framför allt dess senare del sker i en differentiering av näringslivet som har lett till att skogsindustrin inte längre är dominerande. De nya verksamheterna byggde dock som tidigare på en historisk tradition och på landskapets förutsättningar. Delvis på grunden av de gamla järnbruken har det växt fram en mekanisk tillverkningsindustri. Från sekelskiftet år 1900 började utbyggnaden av kraftverk i de stora älvarna. Kraftverken fick också en direkt påverkan på lokaliseringen av industrier med ett stort behov av elkraft. Hit hör de elektrokemiska fabriker vid Ljungaverk och Stockvik samt Gränges Aluminium AB som driver Sveriges enda produktion av primäraluminium.

Bilden har således kraftigt förändrats men fortfarande kan man avläsa årsringarna i den historiska utvecklingen och på det viset tolka dagens landskap med dess särprägel ur både materiell och immateriell synvinkel.

Det är detta som lägger grunden för Västernorrlands Kulturmiljöprogram.

# 1 Inledning

## 1.1 *Uppdraget*

Länsstyrelsen i Västernorrland har låtit upphandla en utvärdering av Kulturmiljöprogrammet "Utsikt mot framtiden-nya perspektiv".

Syftet med utvärderingen är, enligt upphandlingsunderlaget, att "undersöka och klargöra de effekter och resultat som uppnåtts av de insatser som genomförts eller kommer att genomföras." Länsstyrelsen önskar att utvärderingen ska dra slutsatser och erfarenheter av det nuvarande kulturmiljöprogrammet och utmytna i rekommendationer inför revidering och ny programfas från 1 januari 2007.

I utvärderingen ingår både att följa den löpande processen och lämna rekommendationer till förändringar och justeringar i genomförandet. I den första fasen innehåller utvärderingen således formativa moment, som efter den första delrapporten vid 2005 års utgång övergår i en summativ fas, med utvärdering av uppnådda resultat. Utvärderingen avslutas med en slutrapport under våren 2007.

Det finns ett antal frågor som varit vägledande för utvärderingen.

- Hur fungerar programmet i praktiken?
- Fungerar programmet som referenspunkt för aktörerna?
- Hur har aktörerna uppfattat målen?
- Är programmet operativt och levande?
- Vilken betydelse har Kulturmiljöprogrammet för samverkan mellan aktörer i Västernorrlands län?

## 1.2 *Kulturmiljöprogrammets sammanhang*

År 2001 startades utvecklingsprojektet **Agenda kulturarv** av landets läns museer, länsstyrelser och Riksantikvarieämbetet i syfte att "i bred samverkan med det omgivande samhället förnya kulturmiljövårdens arbete, inriktning, demokratiska förankring och slagkraft." I programdokumentet konstateras att det samhälle som formade den värdegrund och de arbetssätt som präglar kulturarvsarbetet inte är detsamma som dagens samhälle, "präglat som det är av mångkulturalitet, globalisering, livsstilsupptagenhet, nya klasskillnader och med upplevelseindustri, outsourcing, mediabrus och nya värderingar". Det viktigaste med Agenda kulturarv var att komma fram till en ny kulturarvsidéologi och skapa en kulturarvspolitisk debatt i

dagens samhälle.

En komponent i denna strategi har varit att föra arbetet vidare ut i regionerna. I Västernorrlands län bedrivs arbetet inom ramen för det regionala **Kulturmiljöprogrammet Utsikt mot framtiden – nya perspektiv**. Dess syfte är att ”visa hur kulturarvet och kulturmiljön kan medverka till att förverkliga länsvisionens ambitioner”. En första version av Kulturmiljöprogrammet antogs 1998 och kom i den nya versionen att behålla huvuddragen, med fördjupning och förtydligande av flera avsnitt.

En viktig utgångspunkt för kulturmiljöprogrammet i Västernorrland är den **länsvision för Västernorrland 2005** som fastställdes år 2001. Visionen innehåller beskrivningar av nuläget i länet och ett önskvärt läge i framtiden. Den följdes av flera utvecklingsmål och genomförandet strukturerades i handlingslinjer som angav ramar för åtgärden inom nio olika områden. Visionen satte fokus på att Västernorrland ger möjligheter och mångfald, vilket i sig skapar möjligheter för regional utveckling och ett samhälle öppet för alla. Visionen uttrycker att Västernorrland ska utvecklas till ett ekologiskt, kulturellt, men även socialt och ekonomiskt hållbart samhälle.

Länsvisionen har, i egenskap av regional utvecklingsplan, legat till grund för utformandet av **regionens tillväxtprogram (RTP)**. Devisen ”Västernorrland ger möjligheter och mångfald” sägs i förordet till RTP vara ett uttryck för de ambitioner som länet har i sitt tillväxtprogram och som utgår från invånarnas och geografins inneboende möjligheter. Detta antas sammantaget leda fram till programmålet om tillväxt genom fler jobb, fler företag och högre inkomster.

En av tillväxtprogrammets huvudlinjer ”Västernorrland – attraktivitet och funktionellt” betonar den geografiska platsens betydelse och befolkningens möjligheter till en god livsmiljö. Utbyggda kommunikationer och ett boendebaserat näringsliv är viktiga komponenter i denna strategi, samtidigt som kulturutveckling och kulturarvet utpekats som en viktig utvecklingsfaktor.

Avsnittet om kulturarvet i RTP innehåller en beskrivning av dess betydelse för att förstå företeelser, attityder och värderingar hos människor i den lokala miljön. Alla människor beskrivs som mer eller mindre barn av sin kultur och historia, vilket formar och påverkar oss som vuxna. Förståelsen för vår egen bakgrund ger var och en bättre möjligheter att både bedöma de egna betingelserna för utveckling och ta till sig nya impulser från omvärlden. När tillväxtprogrammet anger att människorna i den lokala miljön är utgångspunkt för arbetet med den lokala utvecklingen visar RTP på ett tydligt underifrånperspektiv. Om detta arbetet understöds av det kulturella arvet antas förutsättningarna för lokal och regional utveckling mot hållbar tillväxt öka.

I RTP konstateras vidare att länet har en slumrande utvecklingspotential i sitt speciella kulturarv, som genom ökad samverkan mellan offentligt finansierade institutioner och privata företagande kan ge upphov till nya affärsmöjligheter. För att lyckas på lång sikt är det ”därvid viktigt att det idag ensidiga beroendet av offentliga medel kan ersättas av marknadsmässiga lånemöjligheter, men även att intäkter

genereras som täcker utövarnas försörjning och omkostnader.”

Sammantaget innebär detta att Kulturmiljöprogrammet har dubbel förankring i den nationella strategin för att tydliggöra kulturens roll för demokrati- och välfärsfrågor. De dubbla kopplingarna består dels i anknytning till Agenda kulturarv och institutionerna inom det traditionella kulturmiljöarbetet, dels den regionala utvecklingspolitiken genom tillväxtprogrammet.



Figur 1: Länken mellan nationell kulturpolitik och regional tillväxtpolitik

### 1.3 Analytisk utgångspunkt

Ett viktigt moment i utvärderingen är att granska programmets strategier och inre konsistens. Uppgiften är att granska om det finns en röd tråd från analysen och de uppgifter som programmet avser att hantera, vidare till prioriteringar och en tydlig målstruktur. Analysen ska kunna identifiera eventuella svagheter i programmets uppbyggnad.

Det är sällan som det förekommer explicita mål/medelhierarkier i projekt och program som utvärderare kan basera sitt arbete på. Det teoretiskt önskvärda är inte alltid förenligt med det praktiskt möjliga. Ambitionen bör dock vara att åstadkomma ett så konsistent system som möjligt. I annat fall kommer både programledningens styrning av programmet och uppföljningen av detsamma att försvåras betänkligt.

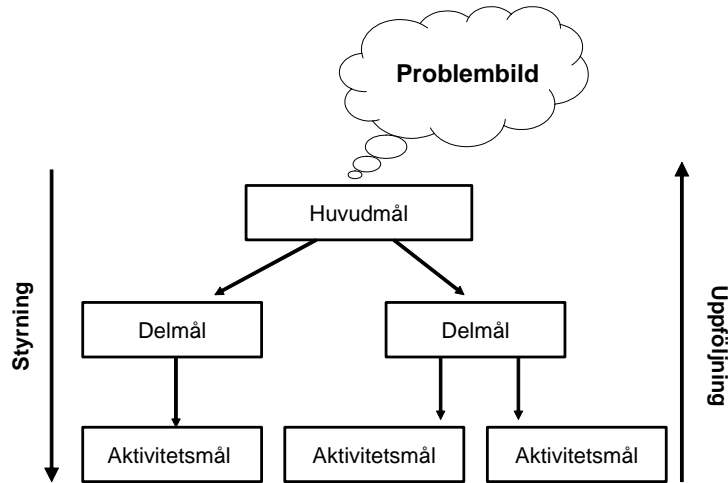
EuroFutures analys av programmet utgår från en teoretisk principskiss för hur mål-medel-hierarkier med tillhörande indikatorer kan konstrueras och som programmet kan ta sin utgångspunkt i. Principskissen används i detta sammanhang som stöd för att analysera programmets uppbyggnad och konsistens, inte som en i detalj eftersträvsvärd modell för hur programmet bör vara uppbyggt.

Den principiella målstruktur som analysen av programmets konsistens knyter an till de utmaningar som programmet identifierat. De mål som anges ska både vara relevanta i förhållande till de regionala förhållandena och vara vägledande för genomförandet. En konsistent målstruktur med utvärderingsbara mål innebär att den kan fungera som ett styrinstrument för verksamheten.

I den principiella skissen av en mål/medelhierarki finns ett huvudmål eller visionsmål som på ett övergripande plan uttrycker vad ett program ska uppnå. Detta mål bryts på nästa nivå ned i flera delmål som är mer konkreta till sin innebörd – delmålen är medlen för att uppnå huvudmålet.

Detta kan på nästa nivå behöva kompletteras med operativa mål som bidrar med en ökad konkretion och som gör målen uppföljningsbara. På detta sätt bildas en

mål/medel-hierarki eller mål/medelkedja med ett antal styrnivåer för en verksamhet.



Figur 2: Principskiss för mål/medel-hierarki

En inkonsistens i en målstruktur – t.ex. genom en svag koppling mellan målen på olika nivåer – kan innebära att styrningen av verksamheten blir mindre effektiv och att processen vid genomförandet av programmet blir mindre transparent. Detta beror bl.a. på att det kan vara svårare att välja insatser – som bidrar till visions- eller huvudmålet – om det inte finns några relevanta delmål eller verksamhetsmål att relatera dessa till. Har man en tydlig målstruktur kan det också vara lättare att prioritera mellan olika insatser utifrån det bidrag som dessa ger till uppnående av delmålen.

Dessutom underlättas uppföljning och utvärdering av genomförda insatser, eftersom resultaten av verksamheten kan, utifrån de ”målrelevanta” indikatorerna, uttryckas i mätbara termer som kan vara av både kvantitativt och kvalitativt slag. Möjligheterna för uppföljning och återrapportering är således nära kopplat till den målstruktur som en aktör eller ett projekt har.

En väl utformad mål/medel-hierarki gör det också möjligt att utforma målen för en aktörs genomförande av ett program på ett realistiskt sätt anpassade till programmets resurser. Med en konsistent mål/medelstruktur har även framtida utvärderingar bättre förutsättningar att analysera huruvida EU-programmen har åstadkommit varaktiga effekter.

Den logiska kedjan innebär sammanfattningsvis att ett program/projekt som uppfyllt sina operativa mål därmed även har bidragit till att uppfylla delmålen, vilket per definition betyder att ett steg på vägen också har tagits mot att uppfylla huvudmålet. I så fall kan slutsatsen dras att den bakomliggande programteorin stämmer. Programteorin bygger på ett antagande om orsakssamband mellan en bestämd insats och dess förväntade effekter. Om teorin, som säger ”om vi gör följande, kommer det att få dessa effekter, därför att” inte håller, lär programmets insatser heller inte bidra med rätt lösningar.

## 1.4 Underlag och disposition

Utvärderingen bygger på underlag som inhämtats med olika metoder och vid olika tidpunkter.

Utvärderingsuppdraget inleddes med en ingående **analys av programmets uppbyggnad och struktur**, inte minst motiverad av frågan om programmet över huvudtaget skulle vara utvärderingsbart. Det visade nämligen snabbt att programmets uppbyggnad och mål i flera avseenden skulle försvåra en målbaserad utvärdering. Resultaten från denna utvärderingsfas framgår av kapitel 3.

Arbetet fortsatte med **intervjuer** med programledningen och genomgång av diverse skriftlig dokumentation för att förstå i vilken kontext som programmet vuxit fram och vilka vägval som gjorts på vägen. En genomgång av remissvaren från olika aktörer har givit en bra bild av den regionala uppslutningen kring programmet. EuroFutures genomförde även telefonintervjuer med ett 15-tal aktörer som ingått i samverkan kring programmet.

EuroFutures har därefter låtit genomföra flera enkäter till olika målgrupper för att spegla programmet och arbetet med kulturmiljöområdet från olika perspektiv.

Under hösten 2005 genomfördes därför, som ett led i utvärderingen, dels en **medborgarundersökning** av opinionsföretaget SKOP, som ställde frågor om länets historia och kulturarv till ett slumpmässigt urval av invånare. Totalt intervjuades 508 personer, vilket ger en svarsfrekvens på 88 procent och därmed en god representativitet i svaren.

För att få perspektiv på svaren från SKOP:s undersökning har EuroFutures parallellt genomfört en **Internetbaserad enkätundersökning** till ett stort antal aktörer inom kulturmiljöområdet samt lokala och regionala politiker. Som utgångspunkt för denna enkät låg ett antal e-postadresser till personer som medverkat i olika ISKA-projekt och konferenser, de som ingått i Kulturforum, nätverket inom ramen för ABM-Y och alla politiker i länets kommunstyrelser och kulturnämnder. Totalt har enkäten skickats ut till 450 adresser, vilket torde inkludera de allra flesta verk samma inom området. Ett antal adresser har fallit ifrån och några har meddelat att de inte känner sig berörda av frågeområdet. Totalt sett har ändå över 250 personer lämnat kompletta svar på enkäten, vilket måste anses som ett mycket gott gensvar.

Resultaten från dessa två undersökningar har presenterats i en delrapport för ett 30-tal av länets nyckelpersoner inom kulturmiljöområdet vid ett seminarium i Härnösand den 12 december 2005. Delrapportens slutsatser har använts av Länsstyrelsen och Länsmuseum som påbörjade ett omfattande revideringsarbete av kulturmiljöprogrammet kort därefter. EuroFutures har därefter lämnat ett eget **remissvar** på det nya program, Kulturarv nu, som gäller fram till år 2010.

Enkätundersökningarnas huvudsakliga resultat analyseras i kapitel 4. I kapitel 5 följer en kort en beskrivning av revideringsarbetet och kommenterar om det nya programmet Kulturarv nu, som lämnade tryckeriet i mars 2007.

I samband med slutanalysen har EuroFutures vidare skickat ut en **e-postenkät** till

drygt 55 personer som numera ingår i samrådsgruppen ABM Kulturarv samt avdelningschefer inom Länsstyrelsen och Läns museet. Efter en påminnelse har 18 svar inkommit.

Dessa svar analyseras särskilt i kapitel 6, som sedan följs av en slutdiskussion kring viktiga lärdomar från den numera avslutade programperioden.

I Kulturmiljöprogrammet presenteras ett antal byggnader, platser och verksamheter som exempel på den mångfald av kulturmiljöer som kan beses i Västernorrland. Utifrån dessa exempel och ett urval av attraktioner som lyfts fram i turistbroshyrer genomförde utvärderaren en besöksresa till Västernorrland under fem dagar sommaren 2005. Metoden som använts kan beskrivas som en reflekterande turistisk ansats. Utvärderaren har under en vecka besökt olika kulturmiljöer i Västernorrland i egenskap av kulturhistoriskt intresserad turist och dokumenterat varje dag i en slags resedagbok, som både innehåller kommentarer om detaljer och första helhetsintryck av den besökta miljön.<sup>1</sup> Kommentarer och bedömningar bygger på utvärderarens första intryck av olika miljöer. Kanske kan några av dessa intryck delas av andra besökare i samma miljöer.

---

<sup>1</sup> Resan genomfördes med bil tillsammans med familjen, inkl ett sju månader gammalt barn.

## 2 Beskrivning av Kulturmiljöprogrammet och dess bakgrund

Arbetet med ett nytt Kulturmiljöprogram för Västernorrland inleddes 1998 i samarbete mellan Länsstyrelsen och Länsmuseumet. I tidigare kulturmiljöprogram har de fysiska och geografiska aspekterna av kulturmiljö betonats. Fornminnen, byggnader och miljöer har beskrivits och bevarandefrågan har stått i fokus.

Inför arbetet med ett nytt Kulturmiljöprogram fanns ambitionen att göra något utöver det vanliga, att frånga den traditionella inriktningen och istället låta programmet spegla kulturmiljön som ett betraktelsesätt. Hur ser vi på kulturmiljö och vilket ansvar har var och en för att det förvaltas och utvecklas? Vilka är människors berättelser, idéer och tankar som format framtiden? Den nya inriktningen ansågs vinna bred uppslutning och därmed kunna ge ökad genomslagskraft.

1998 fanns det kommunala kulturmiljöprogram, men i brist på regionalt dito beslutades att ett sådant skulle utarbetas. Den regionala dimensionen hade under åren innan kommit att lyftas fram i utvecklingssammanhang under parollen ”Regionernas Europa.” Inträdet i EU och åtkomsten till strukturfondsmedel kom att innebära ett uppvaknande för svenska regioner, som traditionellt haft en svag roll i landet. Till skillnad från de flesta länder på kontinenten har Sverige präglats av starka, självständiga kommuner och en stark centralmakt. Under den tid som förlöpt sedan EU-inträdet har nya regionala indelningar i LA-regioner, NUTS-områden etc blivit sätt att administrativt och funktionellt se på geografien. Direktiv till regionala tillväxtavtal och tillväxtprogram ska ses som ett svar på dessa nya villkor.

Enligt aktörerna själva har Västernorrland varit något av en föregångare inom kulturmiljöområdet eftersom programmet kom att utarbetas innan regeringen förslog att regionerna skulle skriva tillväxtavtal i samband med den regionalpolitiska propositionen Prop 1997/98:62 Regional utveckling – för arbete och välfärd. När RTA-direktiven kom hade aktörerna inom kulturmiljöområdet redan enats om tagen, vilket underlättade för dem att närma sig och till slut inkluderas i tillväxtavtalet.

Inriktningen av Kulturmiljöprogrammet kom att innebära att Länsstyrelsen och därigenom staten gick från att äga frågan om kulturmiljövård själv till en hållning att alla bär ansvar för att vårda det gemensamma arvet. Det var således fråga om att påverka och förändra attityder till området, att gå från att vara en angelägenhet för en relativt begränsad men entusiastisk skara av anhängare, till en fråga för alla och var en.

Inför revideringen av Kulturmiljöprogrammet hade Länsstyrelsen och Länsmuseumet betydligt mindre resurser att disponera än tidigare, varför arbetet stannade vid en smärre revidering, framför allt av resursmålet. Läsaren av det första programmet finner sig därför tillrätta i efterföljaren.

Under revideringsprocessen kom Länsstyrelsen och Länsmuseumet att tillsammans

vända och vrida på frågan om att sätta konkreta mål. Inställningen var å ena sidan att precisa mål skulle underlätta en utvärdering, å andra sidan att attityder inte är helt lätt att målsätta. Generella mål ansågs dessutom ge större öppningar för ökad kreativitet i genomförandet. Programgruppen valde till slut att medvetet hålla programmet på en tämligen generell nivå, utan detaljerade mål, indikatorer och tydliga handlingsprogram.

Detta val hade även en praktisk förklaring. Eftersom dokumentet utarbetades av två olika parter med olika styrelser och styrprinciper var en tämligen allmänt hållen viljeinriktning den minst konfliktfyllda vägen. Det är svårare för två avsändare att vara eniga i allt, än det är för en ensam aktör att utforma en egen verksamhetsplan. Länsstyrelsen är en statlig myndighet som utgår från statliga regleringsbrev och som fått sitt uppdrag definierat av regeringen. Myndigheten styrs ytterst av en styrelse som tillsatts av regeringen. Länsmuseet har en egen politisk styrelse som fastställer strategi och målprogram för museets verksamhet. Härnösands kommun, Landstinget och Statens Kulturråd är huvudmän och huvudsakliga finansierare. Inom Länsmuseet arbetar ca 60 personer. Museet är en av upphovsmännen bakom KMP, men baserar sin verksamhet på ett eget målprogram som står över andra dokument. Näst i prioritet kommer dock Kulturmiljöprogrammet.

Poängen med dubbla avsändare är dock det symbolvärde som ligger i att två av de ledande regionala institutionerna inför omvärlden pekat ut vilka områden som är högst prioriterade, vilket kan fungera som vägledning för andra. För Länsstyrelsens hantering av bidragsansökningar innebär detta att områden som pekats ut i programmet har goda förutsättningar att beviljas medel, medan andra får finna sig i att vara lägre prioriterade under programperioden.

Vid programstarten var tanken att Kulturmiljöprogrammet skulle innehålla fyra delar. Den första delen skulle vara övergripande och blev så småningom det publicerade programmet. Dessutom skulle programmet innehålla en förklarande kunskapsdel, ett antal uppsatser om kulturmiljöarbete och artiklar från länsmuseets antikvarier. De tre sista delarna kom aldrig att slutföras, vilket enligt programledningen idag, kan ha skapat viss besvikelse.

En utvärdering av Utsikt mot framtiden utfördes under hösten 2001.<sup>2</sup> Utvärderingen fokuserade på programmets resursmål och kom att återge en lång rad aktörers uppfattningar om kulturmiljöns koppling till tillväxt och regional utveckling. Den analyserade även vilken betydelse kulturmiljön har för företag t ex vid nyrekryteringar och hur kulturarvet utnyttjas som identitetskapare i några av länets kommuner.

## **2.1 Utkast och remissvar**

Innan det slutliga Kulturmiljöprogrammet antogs och undertecknades av landshövding och landsantikvarie skickades ett utkast på remiss till en lång rad organi-

---

<sup>2</sup> Utvärdering av kulturmiljöprogrammet Utsikt mot framtiden. Länsstyrelsen i Västernorrlands län. Evaluate AB, Sundsvall 2001-12-17. Arvid Höglund och Anna Lund.

sationer. Minst 34 svar lämnades in. Flera av de lämnade synpunkterna har inarbetats i det fastställda dokumentet.

Många yttranden är korta, en del så korta och helt tillstyrkande att remissinstanserna engagemang i flera fall kan ifrågasättas. Det gäller framför allt yttrandena från Skogsvårdsstyrelsen, Länsarbetsnämnden och Banverkets marknadssektion. Yttrandet från Vägverket Region Mitt är intressant där de poängterar att de ha otillräcklig kompetens för att ta tillvara de kulturhistoriska värdena vid vägbyggnad och önskar ett ökat samarbete med kulturmiljövården.

Bland övriga yttranden, framför allt från föreningar och fristående intresseorganisationer, är det påtagligt att det egna reviret har fått styra synpunkterna. Så t ex framför Västernorrlands sameförening, Noerthe Naestie, över att samekulturen inte har beaktats i tillräcklig grad. På samma sätt påpekar Borgsjö hembygdsförening i Ångermanland att programmets miljöer och kulturer tenderar att koncentreras till kusten och efterlyser större satsningar i inlandet.

Beaktansvärt blir detta revirtänkande när det uttalas av i första hand Medelpads Hembygdsförbund och Ljustorps hembygdsförening i Medelpad. Hembygdsförbundet efterlyser fler exemplifieringar från Medelpad, medan Ljustorps hembygdsförening uttrycker i klartext: ”Allra sist bör ni undvika att ständigt hämta era ex från Ångermanland. Det är ändå en länsstyrelse och ett museum för hela länet! Utan att ha räknat alla exempel så kommer nog 80 % från Ångermanland och det retar oss helt i onödan.” Detta belyser en gammal animositet mellan länets två landskap Ångermanland och Medelpad. Så till exempel finns det två hembygdsförbund, två hemslöjdsförbund och två spelmansförbund. Denna animositet gäller också städerna Sundsvall och Härnösand.

Med dessa undantag visar remissvaren på en i stort sett positiv syn på programmet. Man ställer sig i allmänhet bakom upplägget och de gjorda prioriteringarna och det finns också en allmän uppslutning kring de prioriterade områdena. Den kritik som trots allt förekommer riktar in sig på luddiga formuleringar och behovet av preciseringar. En ganska vanlig kritik riktar sig mot att de uppställda målen är alltför oprecisa och svåra att mäta. I några yttranden efterlyses också en redovisning av faktiska resurser och planerade projekt.

Ett yttrande från Sundsvalls museums ledningsgrupp är ganska aggressivt i tonen men innehåller en viktig synpunkt. De påpekar att programmet skjuter in sig på äldre tider fram till det tidiga 1900-talet och att man därigenom tappar senare tidens utveckling. Därmed glöms dagens industriutveckling, tätortsexpansion med miljonprogrammet, frågor som idag framstår som allt viktigare. Historien slutar inte för hundra år sedan, utan igår.

Kan vi utifrån remissvaren tolka om programmet vunnit ankläng hos berörda parter i länet? Att döma av yttrandena är synen på arbetet i allmänhet positivt, men det återstår en del svagheter att hantera. Det finns enligt svaren ett tydligt behov av konkretiseringar och mätbarhet i angivna målsättningar. Flera svar pekar även på otydlighet i ansvarsfördelning. Det saknas i de flesta fall utpekad ansvarig part.

## 2.2 Programmens konstruktion

Kulturmiljöprogrammet är indelat i sju kapitel. I det första kapitlet beskrivs bakgrunden och ett antal utgångspunkter för programmet. Begrepp som kulturarv och kulturmiljö definieras.

I kapitel 2 framgår det i vilket sammanhang det moderna kulturmiljöbegreppet ska ses. Där betonas helhetssynen som inkluderar den kulturella mångfalden och kulturarvets betydelse för människors identitet och välfärd. Kulturarvet påverkar och förklarar värderingar som finns i samhället och ytterst förutsättningarna för det demokratiska samhället. Idéer och tankar får därigenom samma vikt som de fysiska spåren i landskapet.

Genom att skapa engagemang för kulturmiljöer antas området kunna främja länets utveckling. Kapitlet utmynnar i visionen ”Alla som bor och verkar i Västernorrland har *kunskap* om och *tillgång* till vår historia, och vi *engagerar* oss i och känner *ansvar* och *respekt* för allas kulturarv.”

I kapitel 3 blir läsaren ledsagad genom de två landskapen Ångermanland och Medelpad utifrån fyra tematiska områden. Enligt programmet har Länsstyrelsen och Länsmuseum ett särskilt ansvar att arbeta med den mångkulturella mötesplatsen, de maritima kulturmiljöerna, älvdalarnas kulturlandskap och industrisamhällets kulturarv. Var och ett av områdena beskrivs på ett ledigt och engagerat sätt, med konkreta exempel från hela länet. Två områden är av geografisk karaktär. De *maritima kulturmiljöerna* omfattar länets kuststräcka och *Älvdalarnas kulturlandskap* länets inland. *Industrisamhällets kulturarv* syftar på en historisk fysisk företeelse som på många håll fortfarande kan besökas, medan den *mångkulturella mötesplatsen* utgör ett immateriellt begrepp som kan vara svårt att åskådliggöra i praktiken. Sammantaget utgör dessa en ledig karaktärisering av Västernorrlands kulturarv.

Kapitel 4 är kort och tar upp fyra övergripande mål för KMP: Attitydpåverkan, Tillgängliggörande, Resursanvändning och Ansvarstagande.

I nästa kapitel behandlas rollfördelning och arbetsformer. Olika aktörer företecknas, med respektive arbetsuppgifter. Ledningsstrukturen beskrivs och kopplingar görs till andra pågående aktiviteter inom området. Där anges bl a att ramprogrammet Industrisamhällets kulturarv (ISKA) omsätter ca 150 miljoner kronor under en sexårsperiod. Alla kommuner, utom Härnösand, uppges ha egna kulturmiljöprogram.

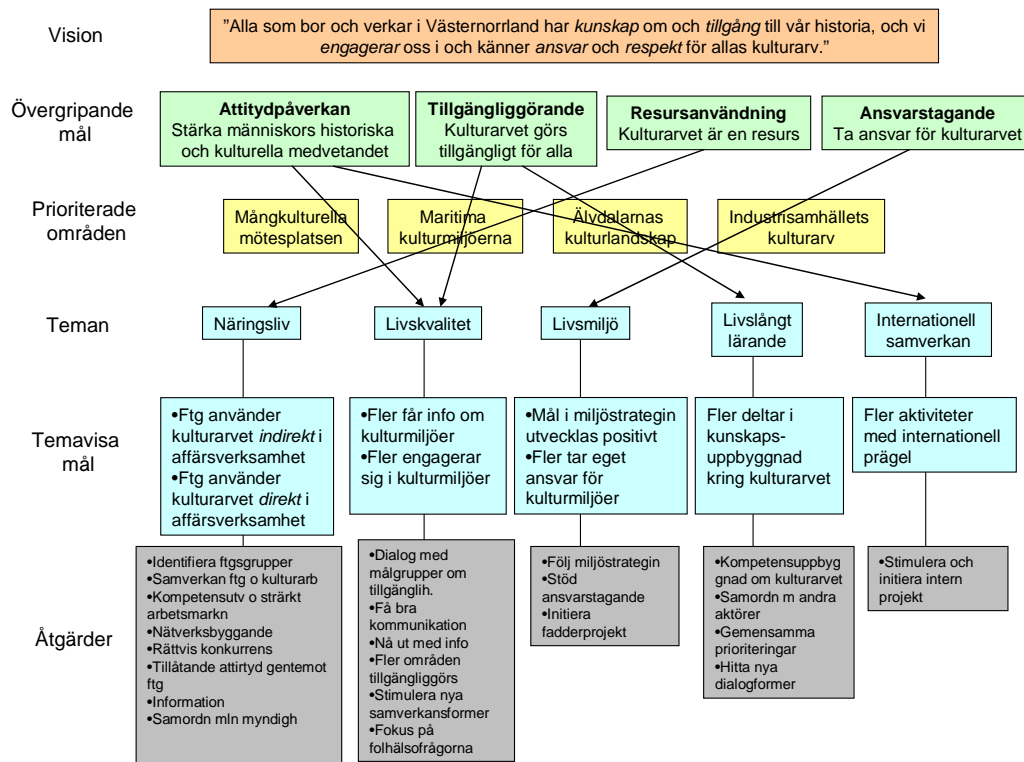
I kapitel 6 kopplas kulturen och kulturarvet samman med den regionala utvecklingen. Områdets betydelse för länets utveckling har bl a avspeglats i att det ingick som en egen åtgärd i tillväxtavtalet 2000-2002 (numera i tillväxtprogrammet) och som ett kriterium inom andra åtgärder såsom turism och näringslivsutveckling.

Genom att utgå från fem olika teman – näringsliv, livskvalitet, livsmiljö, livslångt lärande och internationell samverkan – ska programmet knyta an till länsvisionens olika handlingslinjer och de fyra övergripande målen för kulturmiljöarbetet.

Varje tema kommenteras kortfattat och avslutas med ett eller ett par temavisa mål med tillhörande förslag till insatser.

Det sista kapitlet anger att KMP ska följas upp löpande och utvärderas med avseende på process och effekter av extern kompetens. För detta krävs att pågående aktiviteter inom respektive tema kartläggs redan vid programperiodens början.

Ett försök att grafiskt beskriva den nuvarande program- och målstrukturen ger följande utfall:



Figur 3: Rekonstruktion av Kulturmiljöprogrammets uppbyggnad

Denna programstruktur är tämligen svår att följa. De fyra prioriterade områdena har inte var för sig brutits ner och konkretiserats i tydliga mål. Istället har programmets fyra övergripande mål på ett inte helt uppenbart sätt länkats till programmets fem teman. Svagheter i denna struktur är dels att de angivna metoderna är mycket allmänna och oprecisa. Eftersom inte metoderna i flera fall inte ger någon vägledning till handling kommer de heller inte kunna bidra till uppfyllelse av de temavisa målen, vilket i sin tur betyder att de övergripande målen inte kan uppfyllas. Länkarna mellan olika nivåer håller inte ihop och programmet som helhet hamnar därmed i ett implementeringsmässigt vakuüm.

När vi granskar närmare hur programmets övergripande mål är formulerade finner vi att inget av dessa kan påstås uppfylla de kriterier som numera är vägledande för mål i budgetpropositioner och regleringsbrev. Enligt dessa kriterier ska mål tydligt ange vad som ska uppnås, de ska vara möjliga att följa upp med indikatorer, de ska vara accepterade och uppfattas som relevanta, de ska vara möjliga att uppnå och vara tidsatta.

Poängen med att i största möjliga mån följa SMART-kriterierna och en logiskt uppbyggd målstruktur är just att underlätta uppföljning och utvärdering. Om målen i utgångsläget inte svarar mot dessa kriterier visar erfarenheterna att sådana målvärderingar inte låter sig göras så lätt. Frågan är då vilken modell utvärderaren ska använda?

## **3 Vad är det som ska utvärderas?**

EuroFutures har kunnat följa Västernorrlands arbete med Kulturmiljöprogrammet i över två år som utvärderare. Vid en första anblick förefaller det självklart att utvärderingen ska ta fasta på programmets resultat och effekter, d v s en tämligen traditionell målbaserad utvärdering. En sådan utvärdering skulle innehålla ett antal väl definierade moment. Den skulle ta sin utgångspunkt i den kontext som programmet vuxit fram ur, som grundats på en analys av det område som programmet avser att hantera. Analysen bör identifiera såväl starka som svaga sidor när det gäller Västernorrlands kulturmiljöarbete och peka ut en riktning för hur arbetet skulle kunna förbättras. Analysen landar i en problembeskrivning och ett antal målsättningar och prioriterade insatsområden.

Dessa mål och insatser är resultatet av en uttalad eller outtalad programteori som innehåller ett antal antaganden, implicit eller explicit, om hur sambandet ser ut mellan en bestämd insats och dess förväntade effekter.

Den logiska följderna av en hållbar programteori är att ett väl genomfört program som lyckats uppfylla sina mål även bidrar med att lösa hela eller delar av det ursprungliga problemet. Ett lyckat program kommer i så fall att kunna ge effekter i form av påverkade attityder, ett ökat ansvarstagande, resurstänkande och ökad tillgänglighet till kulturarvet.

Om antagandena om orsakssambanden tvärtom är felaktiga, kommer programmet inte att påverka problemet. Det kan också vara så att problemet varit mer omfattande än vad som varit möjligt att påverka inom ramen för programmet, eller att programmets inriktning har varit sådant situationen påverkas av hela andra krafter inom länet och i omvärlden, i den s k kontexten.

Huvuduppgiften för en utvärdering skulle från detta perspektiv vara att analysera och värdera huruvida den föreslagna lösningen (d v s Kulturmiljöprogrammet) leder till avsedda resultat.

Men redan i inledningsskedet konstaterade EuroFutures att programmet har sådana brister i sin struktur och sina mål att det inte varit möjligt att utvärdera i traditionell mening, åtminstone inte med avseende på effekter.

Detta förhållande har gjort att utvärderaren fått ägna rätt mycket tankemöda åt att försöka förstå programmet och ringa in vad det egentligen är som ska utvärderas.

### ***3.1 Hur ska man se på Kulturmiljöprogrammet?***

Sedan Sveriges inträde i EU har just program blivit ett vanligt sätt att mobilisera många olika aktörer bakom gemensamma visioner och mål om hur ett geografiskt

eller ämnesspecifikt område ska kunna utvecklas. Några program, t ex struktur-  
fondsprogrammen och landsbygdsprogrammet, följs av en betydande ekonomisk  
insats. Andra, såsom de regionala tillväxtprogrammen, innehåller inga öronmärka  
medel utan förväntas kunna finansiera olika insatser med befintliga regionala me-  
del, t ex länsstyrelsens länsanlag. RTP handlar därmed om att samordna aktörer  
och resurser i överenskomna satsningar på regional utveckling och driva utveck-  
lingsarbetet framåt i en lärande process. RTP innehåller både en slags strategisk  
prioritering av länets insatser, men är även i hög grad operativa och handlingsin-  
riktade. Alla län kan i sina redovisningar av RTP peka ut ett antal konkreta projekt  
som är en direkt följd av programmet.

En tredje typ av program påminner om RTP till sin karaktär som strategiskt do-  
kument, men utan egentliga handlingsplaner och projekt. Ett sådant är just Väs-  
ternorrlands kulturmiljöprogram. Till detta program finns det egentligen inga re-  
surser att tala om. Idén om att ett program ska kunna utvärderas med utgångspunkt  
från hur en ekonomisk insats har använts för att starta aktiviteter, vilket i nästa  
steg ger upphov till vissa resultat, och som på längre sikt ska ge effekter och nytta,  
blir svår att realisera.

Här utkristalliserar åtminstone tre olika sätt att se på programmet, tre sätt som får  
helt olika svar på vilken slags utvärdering det kan bli fråga om.

#### ✓ **Kulturmiljöprogrammet är allt**

Det första sättet att betrakta Kulturmiljöprogrammet på är att se det som ett sam-  
lingsdokument, ett strategiskt aktstycke som pekar ut i vilken riktning Västernorr-  
land bör gå för att utveckla sina kulturmiljöer och sitt kulturarv. Det är med detta  
synsätt upp till länets aktörer att genomföra olika insatser och se dem alla som ett  
resultat av programmet. Allt som sker inom befintliga organisationer, både deras  
ordinarie verksamhet och alla tillfälliga projekt, skulle därmed kunna inordnas i  
programmet och sägas vara en del av länets totala satsningar på området. Med  
denna ansats skulle utvärderingens uppdrag vara allomfattande och inkludera en  
värdering av allt som sker i länet inom området.

#### ✓ **Kulturmiljöprogrammet är inget**

Även med det andra synsättet är Kulturmiljöprogrammet ett strategiskt dokument,  
men som bedöms bara utifrån de resultat som kan anses vara ett direkt resultat av  
programmet. Eftersom programmet inte innehåller några egna resurser, varken  
ekonomiska eller personella, kommer utfallet att bli därefter. Det går helt enkelt  
inte att tillgodoräkna andra aktörers aktiviteter eller finansiärers insatser som en  
del i programmet eftersom det inte är styrande för någon. Det är istället helt andra  
regler, verksamhetsplaner och lagar som avgör hur dessa aktörer prioriterar sin  
verksamhet och använder sina resurser. Ambitionen att alla har ansvar för att pro-  
grammets intentioner förverkligas leder till att ingen tar ansvar. Det som trots allt  
sker i länet skulle ha gjorts i alla fall av arkiven, av museerna, av biblioteken, av  
hembygdsrörelsen, av länsstyrelsen, av kommunerna och av kyrkorna. Ingen hade

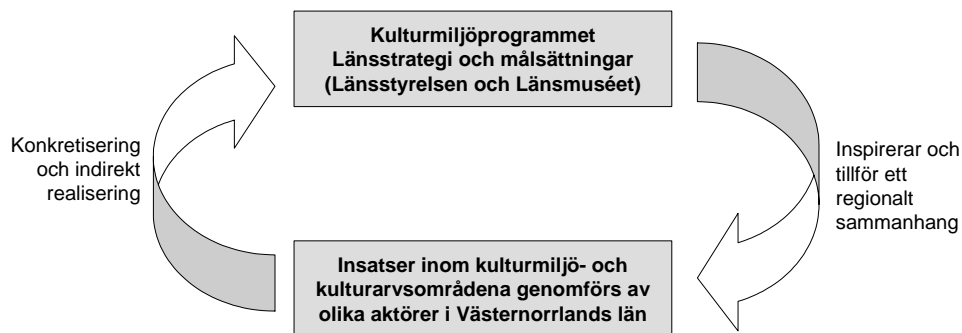
upphört med sin verksamhet om inte Kulturmiljöprogrammet fanns.

### ✓ **Kulturmiljöprogrammet skapar medvärden**

Det finns emellertid ett tredje sätt att se på programmet. Det kan nämligen vara allt och inget samtidigt. Det kan vara allt, innebärande att det har inverkan på övriga aktörers prioriteringar och förser andras insatser med ett regionalt sammanhang. Programmet visar härigenom att det sker i det lilla hör ihop med det stora. Detta sammanhang gör att alla satsningar ger ett bidrag till måluppfyllelsen. Sammanhangen kan också leda till att nya konstellationer uppstår och att satsningar förmeras. Befintliga resurser utnyttjas mer samordnat och det publika genomslaget ökar.

Men programmet är samtidigt inget i den bemärkelsen att insatser inte emanerar ur programmet, utan ur andras vilja att göra något som ligger i linje med detsamma. Här uppstår förstärkande effekter och positiva cirklar som tillför länets kulturmiljöarbete nya mervärden, såsom ökad samverkan, gemensamma satsningar, samordning av resurser och harmoniserade målsättningar. Programmet realiserar indirekt av andras insatser och tillförs därigenom en konkretisering. Ju mer substans som programmet sedan fylls med, desto större kraft i den regionala sammanhållningen inom området.

De positiva cirkelarna kan illustreras på följande sätt:



Figur 4: Kulturmiljöprogrammets positiva cirklar

Från detta perspektiv är det utvärderingens främsta uppgift att pröva vilken betydelse programmet har haft på andra aktörer, om nya former av samverkan har uppstått och om detta i så fall har resulterat i nya initiativ. Uppgiften är kort sagt att värdera vilka eventuella mervärden som programmet kan ha tillhört kulturmiljösektorn i Västernorrlands län.

Det är i den vidare utvärderingen viktigt att förstå att Kulturmiljöprogrammet inte är startpunkten för en regional samverkan inom området. Det har förekommit andra initiativ samtidigt har som dragit till sig uppmärksamhet och engagemang från länets aktörer. EuroFutures vill i detta sammanhang peka på i synnerhet två viktiga insatser som ägt rum under kulturmiljöprogrammets verkamma tid. Vi tänker då på ramprogrammet ISKA och samverkansplattformen ABM Resurs.

### 3.1.1 ISKA

Det största och kanske mest framgångsrika kulturpolitiska initiativ som har genomförts inom kulturmiljöområdet i Västernorrland under senare år är ramprogrammet ISKA I och II. Ramprogrammet ISKA har tillförts medel från strukturfonden Mål 1 och har haft sin idémässiga grund i de nationella kulturpolitiska målen, de nationella övergripande målen för kulturmiljö- och arkivområdet, men även i länsstyrelsens och länsmuseets regionala kulturmiljöprogram samt landstinget kulturpolitiska handlingsprogram.

ISKA-programmet gör flera viktiga kopplingar till Kulturmiljöprogrammet. Det anknyter direkt till ett av programmets fyra identifierade temaområdena, Industrisamhällets kulturarv. Det använder också som sina generella mål och strategier de fyra målsättningar som är centrala för Kulturmiljöprogrammet, nämligen attitydpåverkan, resursanvändning, ansvarstagande och tillgängliggörande. I och med övergången från ISKA I och II justerades programskrivningarna något, som innebär att det tydligare betonade att programmet skulle arbeta för tillväxt och sysselsättning i länet.

ISKA påbörjades år 2000 och avslutades i och med ingången av 2006. Den totala budgeten uppgick till ca 155 miljoner kronor, som fördelades på 83 olika projekt. Ansökningar som inkommit har bedömts bl a utifrån deras koppling till ramprogram, SPD och tillväxtavtal i länet. Ett kontinuerligt lärande och dokumentation av erfarenhet har garanterats genom ett ambitiöst upplagt utvärderingsprogram, som redovisats i en rad olika välskrivna rapporter. För denna utvärdering har särskilt programmets slututvärdering och delrapport om näringslivets medverkan och fortvarighet varit viktiga källor.

När ISKA startade fanns redan det första Kulturmiljöprogrammet, Utsikt mot framtiden, i länet. Det programmet togs fram redan 1998 och kom att inarbetas även i det följande tillväxtavtalet. Västernorrland kom därmed att som första län i landet inkludera kulturmiljöområdet som en katalysator för regional tillväxt. Det var till denna struktur som ISKA kunde knyta an och konkretisera genom nya projekt. Finansieringen från det nyligen påbörjade Mål 1-programmet var naturligtvis en förutsättning.

I slututvärderingen av ISKA analyseras programmets resultat från tre olika perspektiv; sektorsrelevans, samhällsrelevans och näringslivsrelevans. Därefter görs en helhetsbedömning av programmet utifrån dess betydelse att bidra till en attraktiv livsmiljö. Utvärderingen visar att ISKA överlag har varit ett framgångsrikt program som har haft hög relevans ur samtliga analyserade perspektiv. Under den senare delen av ramprogrammet har även näringslivsrelevansen ökat och fått så väl direkta som indirekta effekter på länets företag. Den som vill fördjupa sig i ISKA rekommenderas att ta del av dessa rapporter.

Det intressanta i detta sammanhang är huruvida allt som uppnåtts inom ramen för ISKA också ska tillgodoräknas som resultat av Kulturmiljöprogrammet? Är det i så fall också resultat av RTP? Eller ska ISKA betraktas som ett separat program

som lever på egna meriter och vars resultat bör ses för sig, oberoende av andra ”överprogram”?

Utifrån det tidigare introducerade mervärdesperspektivet borde EuroFutures utvärdering ta hänsyn till den samlade effekt som ISKA har haft på kulturmiljösektorn, näringslivet och samhället i stort. Om ISKA har bidragit till att bygga ett socialt kapital mellan människor, om det har ökat allmänhetens kunskap, förståelse, delaktighet och ansvarstagande för industrisamhällets kulturarv och om kulturarvet har kommit att ses en resurs för ekonomisk tillväxt, då har ISKA även bidragit till att uppfylla kulturmiljöprogrammets mål. Motsatsen, att värdera effekterna av KMP isolerat av vad som skett inom t ex ISKA vore ännu mer främmande. Därför kan vi inte helt frigöra oss från ISKA.

Det går heller inte att bortse från arbetet som utförts inom ramen för analys- och förankringsprojektet ABM Resurs Västernorrland 2003-2005.

### **3.1.2 ABM Resurs**

Arkiv, bibliotek och museer är tillsammans starka aktörer i kunskaps- och informationssamhället och har stor betydelse för arbetet med att bevara och tillgängliggöra kulturarvet. Institutionerna är informations- och dokumentationsbanker, med samhällets uppdrag att förvalta och tillgänglighålla det gemensamma kulturarvet. Debatten om ett

närmande mellan de tre aktörerna arkiv, bibliotek och museer tog fart under 1980-talet men började diskuteras på allvar på nationell nivå omkring 1992, då den så kallade

ABM-gruppen bildades med representanter från Riksarkivet, Riksantikvarieämbetet, Nordiska museet, Kulturrådet och Kungliga biblioteket.

I Västernorrland växte det under 1990-talet fram ett nätverk, ABM-Y, som kommit att bli grunden för en långsiktig satsning på ökad samverkan inom sektorn. Till bakgrunden hör bl a att ABM-sektorn i Västernorrland sysselsätter drygt 1000 personer, och att den samlade erfarenheten och kompetensen därför är relativt stor i länet. Nätverket utvecklades till ett formaliserat nätverk med personer och institutioner som samordnar och driver sektorsövergripande frågor.

Ett tecken på nätverkets framgång är att det kom att inkluderas som ett viktigt utvecklingsområde i länets tillväxtprogram. Området fick också ett stort utrymme i kulturmiljöprogrammet, där det framgår att ett resurscenter ska skapas för de tre ABM-institutionerna i syfte att höja kunskapen och göra samlingar mer tillgängliga och sammankopplade. Härigenom skulle ABM-sektorn bättre kunna fungera som en ”motor” för kultur- och tillväxtarbetet i länet.<sup>3</sup>

I januari 2003 startade Landsarkivet Härnösand, Läns museet Västernorrland och Länsbiblioteket Västernorrland, med ekonomiskt stöd av Landstinget och Länssty-

---

<sup>3</sup> ABM - Samverkan i Västernorrland 2003.

relsen i Västernorrland, samt från Statens kulturråd, ett ABM-projekt, vars inledande fas var ett förankrings- och analysprojekt. Syftet med projektet var att

1. Etablera lokal ABM-samverkan i länets alla kommuner.
2. Genomföra fortbildningsinsatser för personer i de lokala ABM-institutionerna.
3. Att i form av en förstudie beskriva förutsättningarna för ett långsiktigt ABM-samarbete i länet.
4. Att utarbeta ett dokument vilket kan ligga till grund för att söka medel till fortsatt projektverksamhet.

Med den samordnande resurs som kunde anställas i detta projekt och med det redan etablerade nätverket som bas har en lång rad aktiviteter genomförts som på olika sätt fört institutionerna närmare varandra. En webbplats etablerades tidigt - <http://abm.ylm.se> – och har blivit projektets ”ansikte utåt”. En e-postlista med över 150 prenumeranter har fungerat som den främsta informationskanalen ut i länet. Under de drygt två år som EuroFutures ingått i sändlistan har ett stort antal meddelanden skickats ut om nya projekt, seminarier, utbildningar och initiativ. I det avseendet har informationsspridningen varit omfattande. Det har inte saknats aktiviteter att delta i för dem som så önskat.<sup>4</sup>

I EuroFutures Internetenkät ställdes en fråga till länets kulturaktörer om de på något sätt varit delaktig i ABM-samarbetet. Det visade sig att 54 procent av 240 personer har medverkat på något sätt. På en öppen följdfråga framgick det även att aktörerna värderade ABM-samarbetet högt. För de flesta tycktes det vara självklart att de samarbetar med andra.

*Samarbetet har varit viktigt för att föra fram kulturarvsfrågorna i länet. Dessutom har samarbetet stärkt kulturarvsaktörer i länet. Samarbetstanken har utvecklats. Dessutom har arbetet lett till en ökad kunskap inom kulturarvsområdet, särskilt viktigt har arbetet varit för frågor som rör kulturarvsinstitutionernas förhållande med medborgarna, tillgänglighetsfrågor och samverkan. (kulturaktör i Västernorrland)*

Under hösten 2005 har nätverket ABM-Y och Kulturforum samlats i ett nybildat nätverk, ABM Kulturarv i Västernorrland, där det 2007 ingår omkring 35 organisationer/verksamheter från länets samtliga kommuner. Det har under åren dessutom bildats arbetsgrupper inom nätverket som fokuserar olika områden; IT, pedagogik och förmedling är några exempel.

ABM Resurs har numera en person anställd och under 2006 - 2007 är verksamheten förstärkt med en s.k. accesstjänst, som finansierats av Kulturrådet med det bakomliggande syftet att stödja vård, bevarande och tillgängliggörande av föremål, samlingar och arkivalier. Det är aktörerna i ABM Kulturarv i som kommit överens om att söka Access-medel för att genom digitalisering tillgängliggöra hi-

---

<sup>4</sup> En utvärdering av ABM Resurs har genomförts i januari 2006. Se Rapport från analys- och förankringsprojektet ABM Resurs i Västernorrland 2003-2005.

storiskt material hos de enskilda institutionerna.

De olika Access-projekt som kommer i fråga ska genomsyras av ett antal teman som handlar om att öka tillgängligheten till material som efterfrågas av olika kategorier av brukare; föremål, foto- och konstsamlingar, handlingar ur kommunala arkiv osv, att skapa enhetlighet vad gäller standarder, att kvalitetssäkra innehåller och bidra till ökad kunskapsspridning.

En viktig ingång i arbetet är den s k ***Kulturarvsportalen*** – [www.kulturarvvasternorrland.se](http://www.kulturarvvasternorrland.se) – som kommer att förädlas och samordnas med andra regionala kulturarvsportaler, liksom med Kulturnät Sverige och museum24.se/KMM.

Tanken är att Access-satsningen ska hållas samman av ABM Kulturarv och att samverkansfunktionen ABM Resurs svarar för det dagliga samordnande arbetet.

Denna korta beskrivning av ABM-processen i Västernorrland under närmare 20 år visar att det har bedrivits ett långsiktigt arbete för att successivt öka samverkan mellan aktörer och svetsa länet samman kring dess historia och kulturarv. Kulturmiljöprogrammet kan därför inte heller i detta avseende betraktas som en startpunkt. Det fanns redan när det första programmet, Utsikt mot framtiden, antogs år 1998 en etablerad plattform att bygga vidare på. Det var emellertid inte förrän i slutet av 2005 som de olika nätverken slogs samman till ett. EuroFutures bedömning är att detta skapar ännu bättre förutsättningar för att kraftsamla länets agerande.

## 4 Analys av programmet

Det har nu slagits fast att Kulturmiljöprogrammet inte så lätt låter sig utvärderas på traditionellt manér. Vi kan ändå inte helt frigöra sig från programmets vision och fyra övergripande mål. I följande kapitel kommer vi att resonera kring dessa mål och tillföra programmet några viktiga utgångsdata inför kommande utvärderingar. Vi försöker ge nya perspektiv på Kulturmiljöprogrammet med stöd av ny information om hur å ena sidan invånare och å andra sidan olika kulturaktörer och politiker uppfattar länets historia och kulturarv. Perspektiv ges även genom anknytningar till ramprogrammet ISKA.

### 4.1 Attitydpåverkan

*”Vi ska stärka människors historiska och kulturella medvetenhet och bidra till ökad tolerans och integration i dagens och framtidens samhälle”*  
(Mål ur kulturmiljöprogrammet)

En viktig avstämning av kulturmiljöprogrammets framgång måste ske med utgångspunkt från programmets vision. Den lyder

*”Att alla som bor och verkar i Västernorrland har kunskap om och tillgång till vår historia, och att vi engagerar oss i och känner ansvar och respekt för allas kulturarv”*

Av denna vision kan vi utläsa att programmets målgrupp är *alla* i Västernorrland. I senare kapitel delas målgruppen in i flera olika grupper, såsom föreningar, regionala aktörer, organisationer, företag och institutioner, samt länets enskilda invånare. Det är bl a deras historiska och kulturella medvetenhet som ska *stärkas* och deras ansvar för kulturarvet som ska *öka*.

Denna målterminologi säger oss att förändringar ska ske i förhållande till ett känt utgångsläge. Denna så kallade ”base-line” ska i den ideala av världar förse oss med information hur det står till med det kulturella medvetandet eller ansvarstagandet. För att veta om något har ökat, måste vi ha kunskap om startläget.

EuroFutures har tidigt i utvärderingsprocessen konstaterat att en ”base-line” har saknats i programmet, vilket i praktiken omöjliggör en mätning av förändringar. Därmed kan heller inget sägas om programmets eventuella inverkan på situationen.

Det är inte på något sätt unikt för KMP att använda relaterande målsättningar. Det är också tämligen vanligt att programdokument saknar definierade utgångslägen. Detta innebär dock inte att utvärderingarna blir lättare att genomföra. Tvärtom, ställs utvärderaren direkt inför uppgiften att definiera i vilken grad olika insatser har bidragit till målpuppfyllelse. Ett regionalt tillväxtprogram kan till exempel ha som målsättning att länets befolkning och tillväxt ska öka med fem procent. Låt

säga att det verkligen uppnås efter fem år. Hur vet man att detta inte förklaras av helt andra faktorer än RTP? Kan det vara andra omvärldsfaktorer som haft betydligt större inverkan på tillväxten, exempelvis en utländsk investering, sänkta räntor, höjda världsmarknadspriser på råvaror etc. Precis samma problematik uppstår när det gäller kulturmiljöprogrammet.

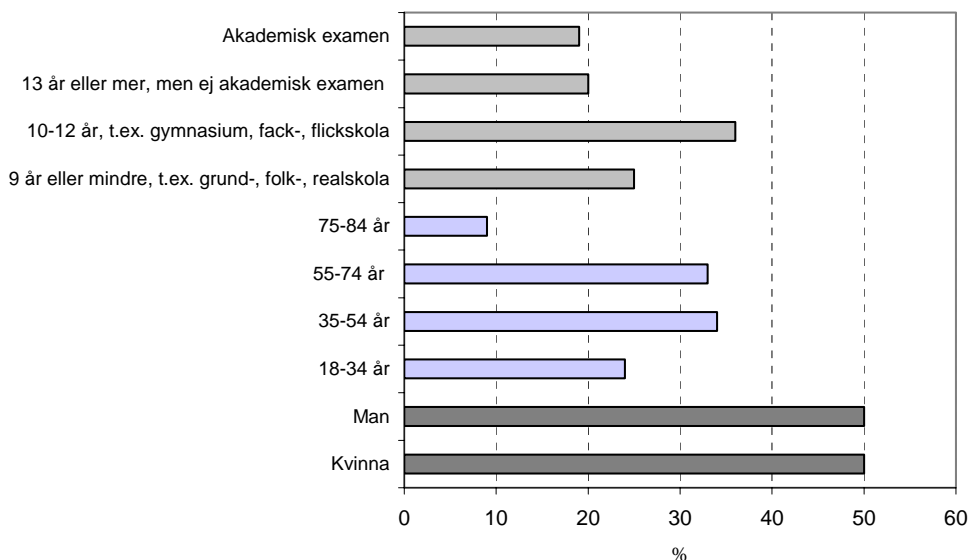
#### 4.1.1 Vad tycker "alla"?

Trots den allomfattande visionen visade det sig tidigt i utvärderingsprocessen att det aldrig har genomförts en undersökning i Västernorrland om hur länets invånare uppfattar, värderar intresserar sig för länets kulturmiljöer och kulturarv. Euro-Futures föreslog därför att en opinionsundersökning skulle genomföras bland ett representativt urval av länets invånare. I december 2005 genomförde opinionsföretaget SKOP denna telefonenkät.

Eftersom undersökningen bygger på ett slumpmässigt urval av länsinvånare har svaren fördelat sig likt den demografiska och geografiska fördelningen i länet. Detta innebär att tredjedel av de tillfrågade är mellan 35 och 54 år och nästan lika många är mellan 55 och 74 år. En av fyra intervjupersoner är mellan 18 och 34 år och knappt en av tio är mellan 75 och 84 år.

En av fyra har gått 9 år eller mindre i skolan. Drygt en tredjedel har gått 10 till 12 år i skolan och två av fem av någon slags högskoleutbildning.

Knappt hälften av intervjupersonerna bor i radhus eller villa utanför centralorten. En av fem bor i radhus eller villa i en centralort och något färre i bostadsrätt. En av sex av intervjupersonerna bor i hyresrätt.

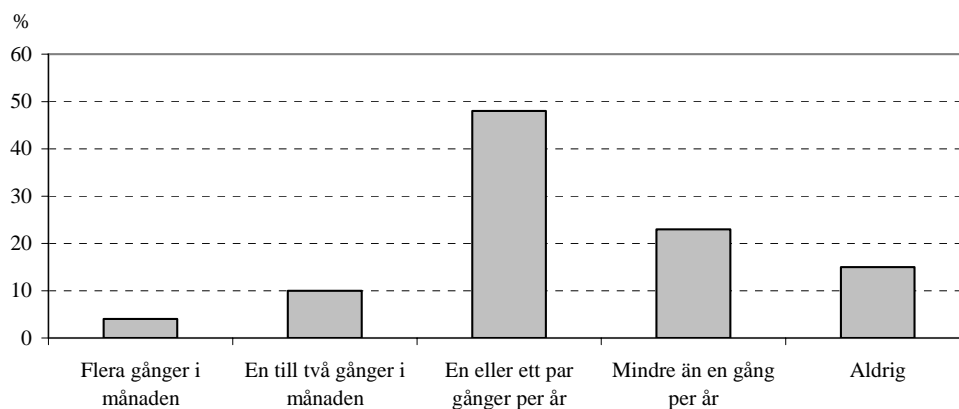


Figur 5: Beskrivning av intervjupersonerna

En uppgift som är intressant för denna undersökning är att 17 procent uppger sig vara medlem i någon hembygdsförening, byggnadsvårdförening eller liknande.

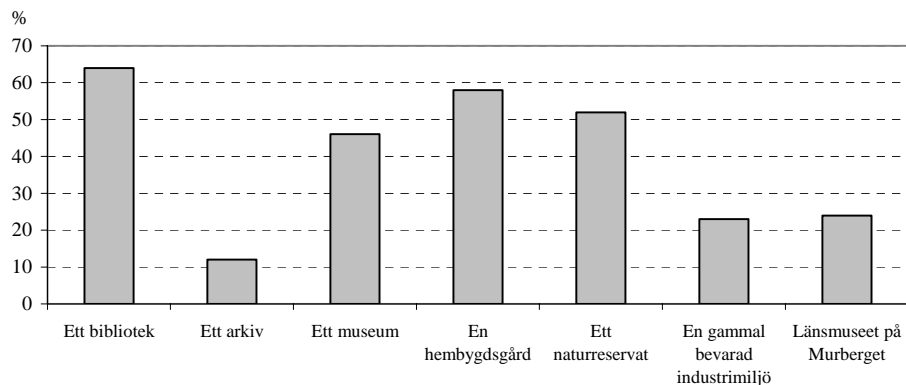
Uppgifter från Raä visar att omkring 12 procent av invånarna i landet är medlem i en sådan förening. Detta tyder på att engagemanget för sin hembygd i Västernorrland är något större än i flera andra delar av landet.

Det visar sig vidare att detta engagemang tar sig lite olika uttryck. En fråga om hur ofta de brukar göra en utflykt bara för att besöka en kulturmiljö, ett museum eller en kulturbyggnad i länet visar att de allra flesta gör detta högst en eller ett par gånger per år. Omkring 15 procent uppger sig aldrig göra sådana besök. Detta är nivåer som väl stämmer med nationella uppgifter.



Figur 6: Hur ofta brukar du göra en utflykt bara för att besöka en kulturmiljö, ett museum eller en kulturbyggnad i Västernorrland?

På frågan vilka kulturinstitutioner man har besökt under det senaste året uppger 64 procent att de har besökt ett bibliotek. Drygt hälften (58 procent) har besökt en hembygdsgård och något färre (52 procent) av intervjupersonerna har besökt ett naturreservat. 46 procent har besökt ett museum och 24 procent har besökt läns-museet på Murberget. Nästan lika många säger att de har besökt en gammal bevarad industrimiljö och en av tio har besökt ett arkiv. Undersökningen visar att yngre och högutbildade i högre utsträckning än äldre och lågutbildade har besökt bibliotek under det senaste året. De med hög utbildning har också besökt ett museum, ett naturreservat, en gammal bevarad industrimiljö och länsmuséet på Murberget i större utsträckning än de med kort utbildning.



Figur 7: Har du det senaste året besökt... (flera alternativ möjliga)

Av denna undersökning verkar det således finnas ett tämligen stort engagemang att bygga vidare på. Alla är inte aktiva medlemmar i hembygdsrörelsen eller liknande, men uppemot sex av tio menar ändå att de besökt en hembygdsgård. Översatt på hela befolkningen talar vi här om närmare 120 000 besök per år. Det förefaller således inte vara något allvarligt problem med tillgängligheten till länets kulturmiljöer.

#### **4.1.2 Engagemang genom ISKA**

Vi kan gå djupare in i graden av engagemang och spridning av kulturaktiviteter genom att ta del av slututvärderingen av ISKA I, där det framgår att ramprogrammet fått betydande spridning bland invånarna. Utvärderingen visade att ett stort antal frivilliginsatser hade genomförts och att deltagandet på olika arrangemang varit stort. I den sista utvärderingen utvecklades dessa slutsatser vidare.

Det framgår där att nära 1000 personer har deltagit ideellt i olika verksamheter inom ISKA. Över 5300 personer har deltagit i omkring 200 offentliga informationsmöten och enligt tillgänglig statistik från ISKA har de verksamma projekten besökts av över 90 000 personer, en siffra som dock kan innefatta även besökare från andra regioner. Oberoende av mindre statistikfel förefaller ISKA sammantaget ha bidragit till ett betydande medborgerligt engagemang. Enligt utvärderarna är det ”tydligt att ISKA stimulerar det lokala deltagandet och engagerar personer som annars sannolikt inte skulle ha deltagit i den lokala utvecklingen på samma sätt”. Ramprogrammet anses därmed ha ”positivt påverkat involverade och berörda människors inställning till regionen och dess historia, mobiliserat ett betydande deltagande och engagemang, bidragit till att bygga upp, stärka och vidmakthålla sociala nätverk och socialt kapital, präglats av ett demokratiperspektiv, samt bidragit till att främja en kunskapsutveckling ur ett samhällsperspektiv.” Programmetts samhällsrelevans har sammantaget varit hög.

Givet dessa slutsatser och det faktum att ISKA I och II är den ekonomiskt största satsningen på utveckling av ett enskilt läns kulturarv borde det vara möjligt att utläsa något avtryck i av aktiviteterna i nämnda opinionsundersökning.

Undersökningen visar att omkring 20 procent av invånarna mellan 18 och 84 år i Västernorrland har hört talas om ISKA. Omräknat på hela befolkningen skulle det innebära att omkring 40 000 västernorrlänningar kan uppge att de känner till ISKA. Inom befolkningen är det äldre och personer med akademisk examen som i högre utsträckning hört talas om ISKA än yngre och personer med kort utbildning. Personer boende i Härnösand och Kramfors är de som oftast känner till ISKA.

På en följdfråga till dem som hört talas om ISKA menar 38 procent att de har läst någon broschyr som producerats av ISKA. En fjärdedel (26 procent) har besökt eller tittat på något projekt inom ISKA och en av tjugo (6 procent) har jobbat med ISKA.

Antalet som besökt eller tittat på något som producerats av ISKA är, utifrån SKOP:s undersökning, ca 10 000 personer. Sannolikt är det fler som besökt eller

medverkat i ett ISKA-finansierat projekt utan att råka känna till finansieringen.

I jämförelse med många andra projekt och arrangemang är detta en imponerande siffra. Man kan ändå inte undlåta sig en reflektion kring det faktum att till och med ett mycket ambitiöst och genomgripande program som ISKA, med över 300 tidningsartiklar, radioinslag och TV-inslag, inte nått ut till mer än en femtedel av länets befolkning. Detta om något belyser komplexiteten i ambitionen att väcka intresse, vända attityder och påverka engagemang bland breda befolkningsgrupper. Det är en grannliga uppgift att tränga ut i etern och göra anspråk på människors tid, som är den kanske knappast resursen i dagens samhälle. Detta samtidigt som övrig opinionsbildning, kommersiell påverkan och medial exponering ökar för varje år som går. I denna konkurrens om tid och uppmärksamhet krävs det envetna och genomtänkta insatser.

En samlad, långsiktig, profilering av Västernorrland som ett kulturlän bidrar till att skapa en självbild byggd på historisk medvetenhet och ansvarstagande. Men det är tyvärr inte så enkelt. Andra delar av våra undersökningar tyder på att det finns ett betydande glapp mellan å ena sidan den breda gruppen av invånare och de som förväntas göra det huvudsakliga jobbet för att nå ut till nya målgrupper, nämligen gruppen av frivilligt organiserade och yrkesverksamma människor inom kulturområdet. Gruppen kan gå under samlingsbeteckningen ”kulturaktörer”.

För att få perspektiv på svaren från SKOP:s undersökning genomförde (se ovan) EuroFutures även en Internetbaserad enkätundersökning till ett stort antal av dessa aktörer samt lokala och regionala politiker.

Tabellen nedan visar att över 35 procent eller över 90 av respondenterna är politiker i kommun eller landsting. 22 procent arbetar inom ABM-sektorn och 14 procent på någon myndighet. Därtill är det ca fem procent från vardera hembygdsrörelsen och näringslivet. Ett antal är hemmahörande inom högskolesfären eller är företagare och ingår i kategorin ”annat”.

	Andel	Antal
Kommunalpolitiker	32%	84
Landstingspolitiker	3%	7
Arbetar på museum	12%	32
Arbetar på bibliotek	5%	14
Arbetar på ett arkiv	5%	13
Arbetar på en myndighet	14%	36
Ingår i hembygdsrörelsen	4%	10
Företagare	5%	14
Annat	19%	49
		259

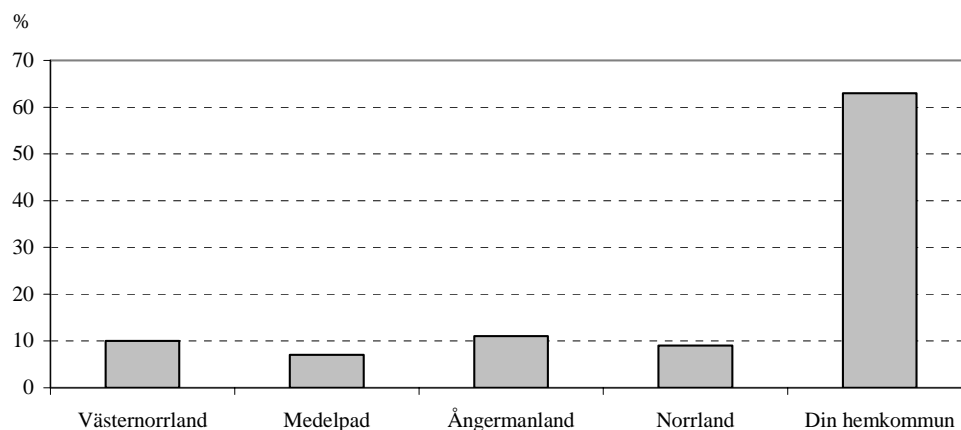
Tabell 1: Respondenter i aktörsenkät.

Jämförelser mellan dessa olika grupper är möjliga tack vare att samma frågor har ställts i de olika undersökningarna. I det följande kommer svaren från dessa två undersökningar att presenteras i samma figurer och avsnitt.

### 4.1.3 Regional identitet

Ett viktigt begrepp som man ofta återkommer till i fråga om historia och kulturarv är *identitet*. Identitet brukar sägas handla om självbilden, hur vi uppfattar oss själva. Vilka är vi, och vad är vi? Identiteten kan sägas vara summan av alla invånare, företag, miljö och andra resurser samt den historia som kan kopplas till en särskild region eller plats. Begreppet har bl a kommit att diskuteras av Ansvarskommittén när de gäller landets framtida regionala indelning. I olika undersökningar är det främst tillhörigheten till nationen som får starkt genomslag medan den kommunala och regionala nivån ges mindre betydelse. Detta varierar dock med vem man träffar och var. Den gamla landskapsindelningen, dialektala skillnader, lokal-TV, existerande samverkansprojekt kan ofta ge en indikation på vissa grundläggande mönster.

För att bättre förstå hur invånare i Västernorrland identifierar sig lät vi SKOP ställa en fråga om hur de skulle presentera sig för en person från södra Sverige. Skulle de då i första hand säga att de kommer från Västernorrland, Medelpad, Ångermanland, Norrland eller hemkommunen?



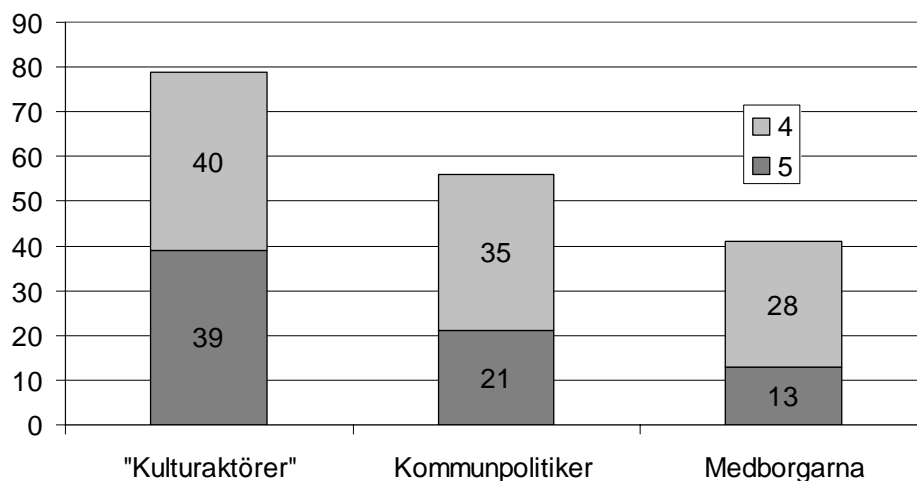
Figur 8: Om du skulle presentera Dig för en person från södra Sverige, skulle du då i första hand säga att du är från...

Svaren visar att de gamla landskapen Medelpad och Ångermanland fortfarande är det som var femte invånare närmast förknippar sig med. Detta gäller i synnerhet personer boende i Kramfors och Sollefteå. Västernorrland som identitetsbärare framförs av var tionde, medan hemkommunen är den geografiska enhet som oftast lyfts fram. Ju yngre respondenterna är, desto vanligare att de identifierar sig med sin egen kommun. Hela 75 procent av personer under 34 år uppger att de kommer från sin hemkommun, inte från Medelpad eller Västernorrland. Människor i Timrå och Härnösand är de som oftast anger sin kommuntillhörighet, följt av Sundsvall och Ånge.

Tillhörighetsaspekten har sedan följts upp av en fråga om hur viktigt är det att känna till Västernorrlands historia och kulturarv för att man ska identifiera sig

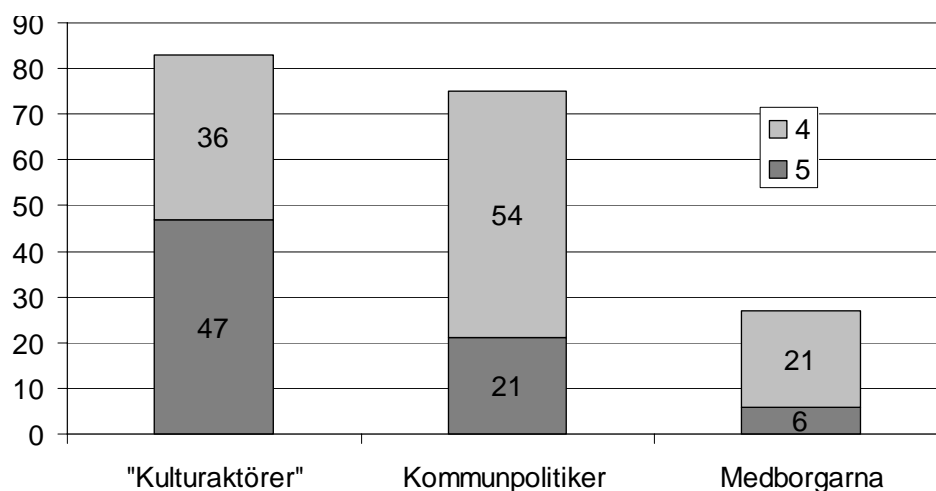
med sitt län? Det visar sig att kulturaktörerna betydligt mer betonar denna fråga än både politiker och medborgare i gemen. Nära 80 procent av aktörerna anger att det är viktigt eller mycket viktigt för läns känslan att man känner till dess historia och kulturarv. Andelen förefaller inte vara anmärkningsvärt hög med tanke på att kulturaktörerna är personer som gjort ett aktivt val att utbilda sig inom kulturområdet eller ägna sitt arbetsliv och fritid åt just detta område. Det är av just den anledningen de definieras som kulturaktörer.

Över hälften (56 procent) av politikerna gör samma bedömning, medan 41 procent av medborgarna anser att historia och kulturarv är viktigt för den regionala identiteten. Här finns således ett intresseglapp.



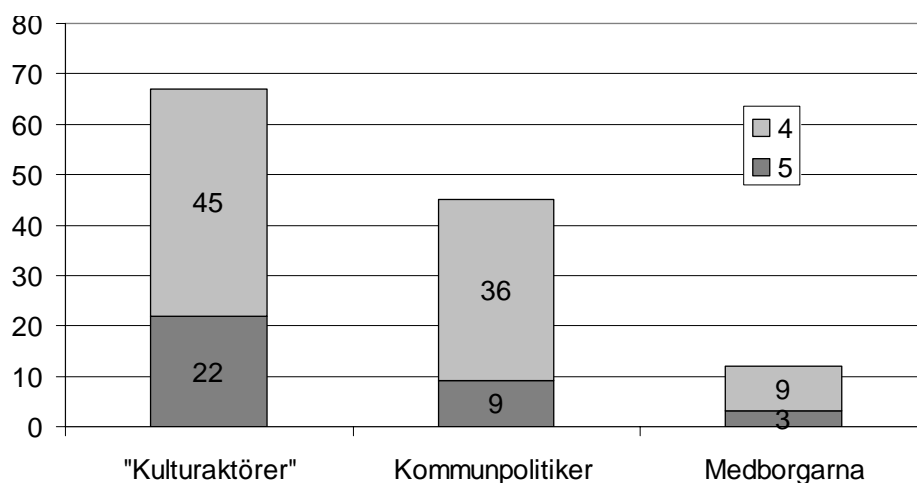
Figur 9: Hur viktigt är det att känna till Västernorrlands historia och kulturarv för att man ska identifiera sig med sitt län? (1 = inte alls viktigt, 5 = mycket viktigt)

När vi frågar om intresset för Västernorrlands historia och kulturarv uppvisas liknande mönster. Glappet mellan kulturaktörer och medborgare ökar till och med. Trots tidigare goda noteringar av antal besök i kulturmiljöer visar det sig att intresset är något begränsat. Det är endast 27 procent av medborgarna som uppger sig vara ganska eller mycket intresserade. Bland kulturaktörerna är det hela 83 procent som uppger samma svar. Kanske kan dessa skillnader förklaras av att grupperna betonar den regionala dimensionen annorlunda. Kanske är det så att aktörerna och politikerna har lättare att tänka västernorrländskt och regionalt och att medborgarna inte i första hand intresserar sig för länet. Om frågan hade gällt intresset för den egna kommunens historia och kulturarv skulle vi kanske kunna utläsa högre siffror.



Figur 10: Hur intresserad är du av Västernorrland historia och kulturarv? (1=inte alls intresserad, 5=mycket intresserad)

Länsperspektivet avspeglas också i svaren på frågor om den egna kunskapen om Västernorrlands historia och kulturarv. På denna fråga ser vi en påfallande låg kunskap bland medborgarna, enligt dem själva. Det är bara elva procent som menar att känner till länets historia väl eller mycket väl. Bland kulturaktörerna är det 67 procent och bland politikerna 45 procent.



Figur 11: Hur väl känner du till Västernorrlands historia och kulturarv? (1=mycket dåligt, 5=mycket bra)

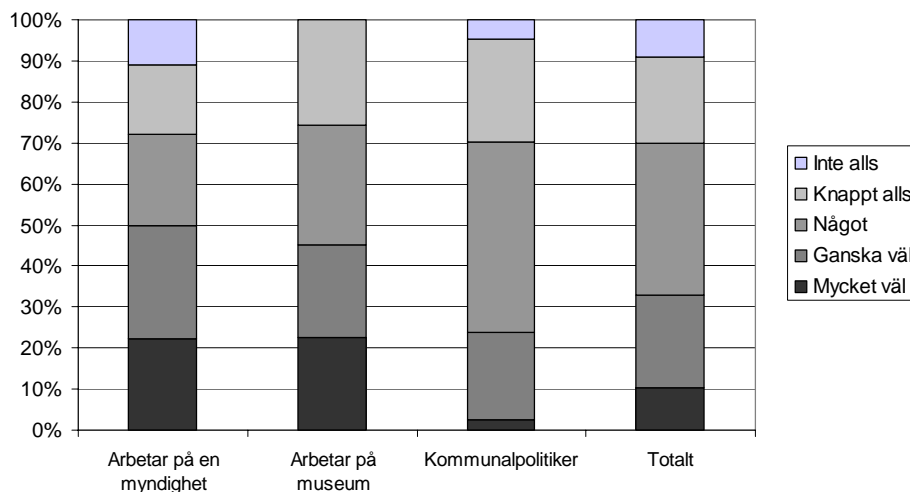
Denna utvärdering avser kulturmiljöprogrammet för *hela* Västernorrlands län, som utgörs av två uråldriga landskap och sju kommuner. Redovisningen av de olika gruppernas bild av länet och dess historia ger ett intryck av att länsdimensionen möjligen känns relevant för aktörer inom området, men att det för flertalet av länets invånare upplevs som främmande och konstruerat, eller åtminstone inte särskilt levande. Kulturmiljöprogrammets förutsättningar att få fäste i länet och dess ambitioner att nå *alla* bör ställas i detta perspektiv.

För att komma någon vart med arbetet torde den bästa starten vara att få alla dessa engagerade, intresserade och kunniga kulturaktörer att samla sig och verka för det gemensamma bästa. Kulturmiljöprogrammet kan utgöra en plattform för en sådan satsning. Därför är det hög tid för utvärderingen att gå vidare och närmare granska hur dessa aktörer uppfattar och värderar Kulturmiljöprogrammet.

#### 4.1.4 Kulturaktörernas delaktighet

Den elektroniska enkäten till länets kulturaktörer och politiker ger möjligheter att analysera svaren fördelat på olika grupper. I följande redovisning har vi valt att dela in respondenterna i dem som arbetar på en myndighet, på ett museum och de som är politiskt valda. En total sammanställning framgår också i jämförelsematerialet. Uppdelningen är viktig eftersom det bättre speglar i vilken utsträckning programmet lyckats nå ut till olika viktiga utpekade målgrupper.

En första fråga som respondenterna ställts inför är hur väl de själva anser att de känner till kulturmiljöprogrammet. Svaren uppvisar några viktiga skillnader och likheter. En skillnad ser vi mellan å ena sidan personer som arbetar på myndigheter och museum och å andra sidan politiker. Det är strax över 20 procent av de förra gruppen som påstår sig känna till programmet mycket väl. Knappt hälften av de svarande inom myndigheter och museer känner till det ganska eller mycket väl. Svaren från både Länsstyrelsen och Länsmuséet räknas in i dessa grupper, vilket borde höja resultatet något, under förutsättning att respektive institution har lyckats förankra programmet internt.



Figur 12: Hur väl känner du till det nuvarande kulturmiljöprogrammet?

Bland politikerna är det emellertid endast ett fåtal som känner till programmet mycket väl. Knappt 20 procent känner till det ganska väl. Av detta kan vi dra slutsatsen att kulturmiljöprogrammet inte är särskilt väl förankrat bland länets politiker, trots att ledamöter av kulturnämnder och kommunstyrelser rimligen borde vara de bäst insatta i denna typ av regionala program. Samtidigt ser vi att det är

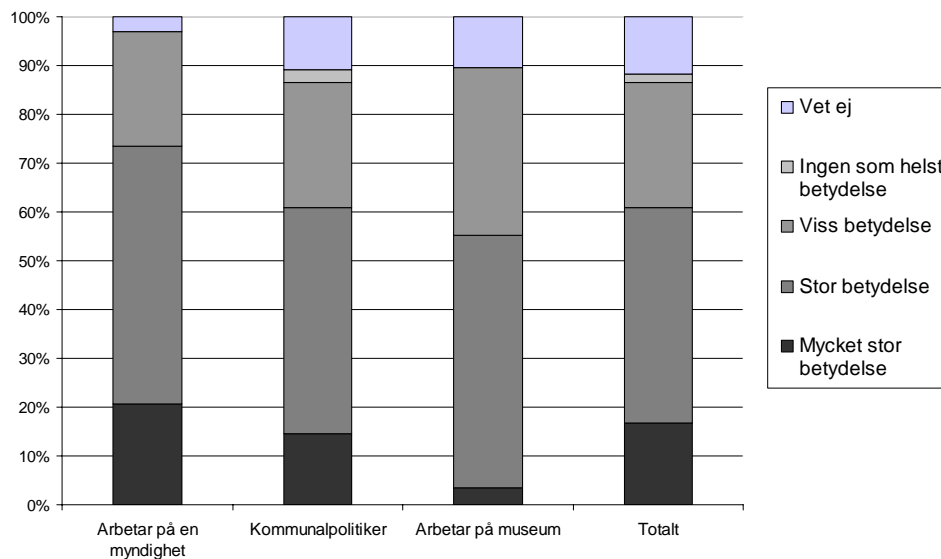
ungefär samma andel, omkring 70 procent, av alla grupper som i vart fall har hört talas om programmet. Detta tyder på att politiker känner till att det finns ett kulturmiljöprogram som begrepp, men att de har en väldigt diffus uppfattning om vad det innehåller. 30 procent uppger att de knappt eller inte alls känner till programmet.

En fråga om delaktighet i programmet visar att hälften av respondenterna från museer och myndigheter har deltagit i Kulturmiljöprogrammet på något sätt. Bland politikerna är det knappt 40 procent som ger samma svar. Resten har inte på något sätt varit delaktiga i programmet.

Det vanligaste sättet att vara delaktig visar sig vara genom den remissomgång som föregick programmet, att medverka i något projekt (som i och för sig ofta ingått i ISKA), suttit med i Kulturforum eller deltagit i något seminarium.

Mot bakgrund av tidigare resonemang om intresse för och kunskap om Västernorrlands historia och kulturarv är en berättigad fråga om kulturmiljöprogrammet anses spela något roll för att utveckla en sådan profil. Detta är en central frågeställning. För om länets kulturaktörer och politiker inte tillmäter programmet något större betydelse för att profilera länets kulturarv och kulturmiljöer, då torde det finns litet stöd för att över huvudtaget ha något.

Därför kan det vara glädjande för alla anhängare till ett kulturmiljöprogram att strax över 60 procent uppger att ett sådant program har stor eller mycket stor betydelse för profileringen. Räknar vi in även de som menar att det har viss betydelse når vi upp till närmare 90 procent.



Figur 13: Hur värderar du den samlade betydelsen av kulturmiljöprogrammet när det gäller att profilera Västernorrlands kulturarv och kulturmiljöer?

På den uttryckliga frågan om det finns ett behov av ett länsövergripande kulturmiljöprogram i framtiden visar det sig dessutom att 83 procent av respondenterna instämmer detta. Det förefaller således finnas ett brett stöd för att arbeta vidare enligt denna metodik, trots en del brister när det gäller förankring och spridning av

programmet till viktiga målgrupper.

## 4.2 Ansvarstagande

*”Vi ska arbeta för att alla samhällssektorer och medborgare tar ansvar för kulturarvet.” (Mål ur Kulturmiljöprogrammet)*

I programmet sägs att det är viktigt att någon har huvudansvar för att de konkreta projekten drivs framåt. Det stora antalet aktörer inom kulturmiljövårdens område kan annars medföra en oklarhet i var ansvaret ligger. Istället för att peka ut huvudansvariga i enlighet med denna viktiga insikt lutar sig programmet emellertid mot kulturminneslagens första paragraf som talar om att det är ”en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö” och att ”ansvaret för detta delas av alla”.

För Kulturmiljöprogrammet har detta landat i begreppet *ansvarstagande*, som är ett av de fyra övergripande målen. Målet är att ”arbeta för att alla samhällssektorer och medborgare tar ansvar för kulturarvet” och ”när förändringar i kulturlandskapet planeras, ska konsekvenserna för kulturmiljö vara kända. Ansvaret för detta vilar på den som vill genomföra förändringarna.”

Det ligger i dessa formuleringar en tanke om demokratiskt ansvarstagande och ett medborgerligt deltagande som grundas i ett underifrånperspektiv. Men, som utvärderarna av ISKA påpekar, används denna slags målformuleringar ofta utan att det klargörs var gränserna går och hur långt medborgarnas beslutsfattande och ansvar sträcker sig. ”Dessa oklarheter tolkas lätt som löften om större medbestämmande än vad som visar sig bli möjligt – eller önskvärt – och leder ibland till stor besvikelse hos individer och grupper som har mobiliserats i utvecklingsarbetet.” Det gäller därför att ta frågan om medborgardeltagande förbi den retoriska nivån.

För att bättre förstå hur Västernorrlands invånare och kulturaktörer ser på ansvarstagande inom kulturområdet har EuroFutures i samband med enkätundersökningarna ställt samma fråga till båda grupperna om hur stort ansvar olika parter har för att förvalta och utveckla länets historia och kulturarv.

Det kan konstateras av svaren att det i synnerhet är tre aktörer som anses ha ett större ansvar än övriga. Det är Läns museet, Länsstyrelsen och kommunerna. Bland invånarna är det omkring 80 procent som menar att dessa institutioner har ett stort eller mycket stort ansvar att bära. Det är en något större andel bland kulturaktörer och politiker som ger kommunerna samma ansvar.

Skillnaden är dock att denna senare grupp särskilt betonar Läns museets och Länsstyrelsens roll. 97 procent av kulturaktörer och politiker tillmäter Läns museet ett stort eller mycket stort ansvar för att utveckla länets historia och kulturarv. För Länsstyrelsen är siffran 92 procent. Detta får anses som naturligt höga noteringar

med tanke på Läns museets och Länsstyrelsens formella roller. Mot den bakgrunden förefaller det även naturligt att dessa två institutioner står som avsändare av kulturmiljöprogrammet. Problemet i sammanhanget är möjligen att kommunerna, som också förväntas ta ett mycket stort ansvar, inte ingår bland avsändarna. EuroFutures har därför föreslagit att kommunerna skulle involveras mer i den kommande revideringsprocessen av programmet, kanske till och med ingå som direkta avsändare av detsamma.

En fri kommentar till denna ansvarsfråga säger följande:

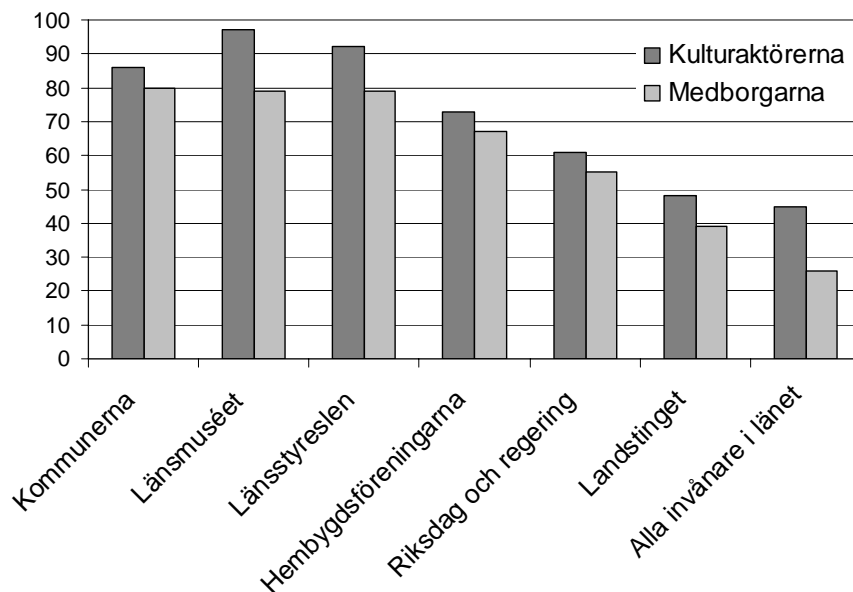
*”Ansvaret måste vila tyngst på beslutande instanser och sådana som bestämmer över samhällets pengar.”*

En annan kommentar säger:

*”Ingen enskild kan utkrävas ansvar”.*

Båda kommentarerna äger sin giltighet. De formella institutionerna och myndigheterna har fått sina uppdrag av medborgarna, att förvalta och utveckla kulturmiljöer för medborgarnas pengar. Med detta ansvar följer skyldigheter att använda resurser effektivt enligt de lagar och regler som gäller.

De enskilda medborgarna, å andra sidan, är skyldiga att följa landets lagar och därigenom inte vara oaksam med kulturmiljöer. Ett svagt ansvarstagande, kanske till och med total passivitet och likgiltighet inför kulturmiljöer, är emellertid inte straffbart. Därför förefaller det tämligen naturligt att en så pass låg andel av invånarna anser sig ha ansvar för att utveckla och förvalta länets historia och kulturarv. 26 procent uppfattar att det har ett stort eller mycket stort ansvar att ta i detta sammanhang. Bland kulturaktörerna finns det dock större förväntningar på medborgarna aktiva ansvarstagande. 45 procent av kulturaktörerna menar detta.



Figur 14: Hur stort ansvar har följande parter för att förvalta och utveckla Västerbotten-

*lands historia och kulturarv? (Andelar som anser att respektive grupp har stort eller mycket stort ansvar)*

En institution som inte främst förknippas med ansvar inom detta område är landstinget. Det trots att landstinget är en av de största kulturaktörerna i länet. De har ett kulturpolitiskt program där kulturmiljöområdet får stort utrymme och de har varit pådrivande bakom ramprogrammet ISKA. Av denna undersökning framstår det som om landstingets huvudansvar ligger inom andra områden än kulturen.

En aspekt av ansvarstagande är naturligtvis att ett delat ansvar, där alla förväntas ta ansvar, också innebär ett mycket diffust ansvar. Kulturmiljöprogrammet har således varken en formell status som styrdokument eller tvingande ledning för aktörers agerande. Programmets avsändare har inga sanktionsmöjligheter eller mandat att ålägga någon att göra något. Allt bygger på aktörers goda vilja och engagemang, vilket i sig kan räcka långt.

Därför har det funnits anledning att inför revidering av kulturmiljöprogrammet särskilt uppehålla sig vid frågan om ansvar. EuroFutures huvudpoäng inför revideringen har dock varit att kommunerna måste involveras på ett tydligare sätt. Både kulturaktörer och allmänhet tycks förvänta sig det.

### **4.3 Resursanvändning**

*”Vi ska verka för att kulturarvet ses som en resurs för länets utveckling”*  
(Mål ur Kulturmiljöprogrammet)

Det finns mängder av studier som visar att satsningar på kultur kan få kommuner och regioner att utvecklas bättre. Kulturen kan få individer att växa och bidra till ett mer dynamiskt och kreativt samhälle. En rapport från EU-kommissionen konstaterar att de kreativa näringarna växer mer än ekonomin som helhet. Kulturområdet sysselsätter omkring 5,8 miljoner människor inom EU och omsätter stora belopp.

Ökade satsningar på kulturen bidrar till att öka medborgarnas trivsel, vilket kan påverka ungdomens vilja att stanna kvar i en region och locka nya inflyttare. Kultur som inslag i en attraktiv livsmiljö har också visat sig vara en inte oväsentlig faktor när företag väljer lokaliseringsort.

När det första kulturmiljöprogrammet utarbetades i slutet av 1990-talet var det en bakomliggande tanke att breda kulturmiljöbegreppet från att handla främst om vårdande av fysiska miljöer, till att ses som en resurs för lokal och regional utveckling.

Tidigt fördes tanken in på att utnyttja kulturen som katalysator för näringslivsutveckling. I slututvärderingen av ISKA förs flera väl underbyggda resonemang om områdets relevans för näringslivsutveckling. Det pekas på att relevansen

dels kan ligga i att främja affärer, dels skapa affärer.<sup>5</sup>

När det gäller ISKA har utvärderaren summerat och specificerat vad som uppnåtts i termer av indirekt näringslivsrelevans. Alla dessa kan även vara giltiga för Kulturmiljöprogrammet, även om dess relevans för näringslivet är ännu mer indirekt.

- Målsättningen att se kulturarvet som en resurs är alltmer förankrad och utvecklad bland olika aktörer lokalt, regionalt och nationellt.
- Produktionsmedel för kulturarvsaffärer har rustats och produkter utvecklats och därmed bidragit till utveckling av attraktiva (livs)miljöer för företag och inflyttare.
- Näringarnas historiska betydelse har lyfts fram och relationen mellan nutid och dåtid medvetandegjorts.
- Det sociala kapitalet har stärkts, vilket på sikt främjar samverkan och affärsutbyte.
- Västernorrlands embryonala innovationssystem för kulturarvsföretagare har stärkts.
- Programmet har främjat ett indirekt kulturarvsföretagande.

Den direkta näringslivsrelevansen har funnits genom de nya företag som bildats som ett resultat av olika projekt som de företag som kommit att engagera sig i projekten. Utvärderaren visar att det skapats 27 nya företag genom ISKA och att omkring 160 företag har varit involverade i projekten under ISKA II, dock i olika hög grad.

I ett mycket konkret program som ISKA, med stora projektmedel och tydliga verksamheter, är det uppenbarligen möjligt att peka även på direkt affärsnytta. Men ändå ligger tonvikten på de indirekta effekterna. En minimalistisk hållning till området skulle därmed kunna vara: ”Vi vet inte riktigt vad det kommer att leda till, men vi tror att en ökad mobilisering av det sociala kapitalet genom identitets-skapande insatser inom kulturområdet i vart fall är bättre än isolering och rotlöshet.”

Samtidigt kan satsningar på kulturmiljöer och kulturarvet inte ensamt adressera den bredd av aspekter som ytterst avgör hur attraktiv en kommun eller region är. Det gäller därför att sätta områdets bidrag i relation till övriga faktorer av den regionala utvecklingen.

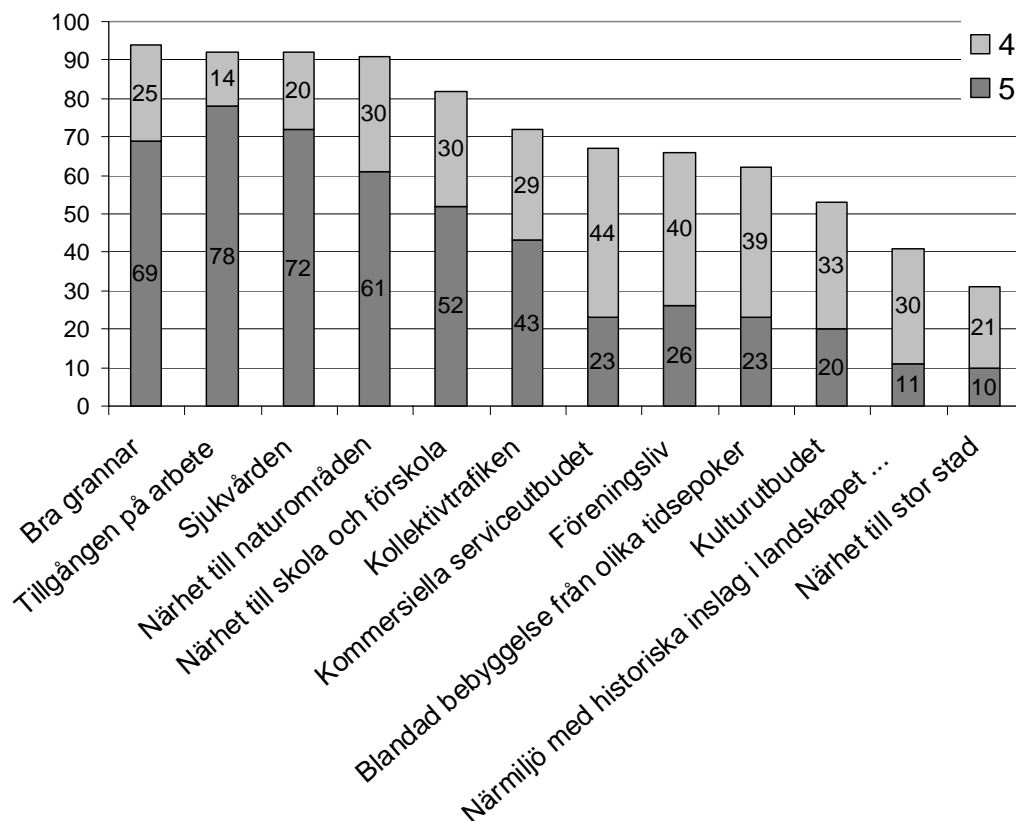
För att få detta bredare perspektiv lät vi ställa en fråga i medborgarundersökningen hur viktigt de bedömde att olika faktorer var för en attraktiv boende- och livsmiljö.

Det visar sig av denna undersökning att flera vardagsnära och nödvändiga faktorer föga förvånande hamnade mycket högt upp i prioritet. Den högst värderade faktorn för en god boendemiljö uppgavs vara goda grannar. Därefter handlade det om att ha tillgång till ett arbete och att kunna få vård när det blir påkallat. Efter dessa

---

<sup>5</sup> När historien ger framtidsstro. Industrisamhällets kulturarv i regional omvandling. Slututvärdering av ramprogrammen ISKA I och II 2000-2005. FBA våren 2006.

faktorer kom närhet till naturområden som en mycket viktig faktor. Hela 91 procent menar att närhet till naturen är viktigt eller mycket viktigt för boendet.



Figur 15: Vad tycker du är viktigast för en god boendemiljö. Andelar som lämnat svaren 4 och 5. (1=inte alls viktigt, 5=mycket viktigt).

På andra sidan av skalan finner vi att närhet till en stor stad inte alls bedöms som särskilt viktigt. Knappt en tredjedel av respondenterna placerar den faktorn bland de högsta. Ganska långt ner på skalan återfinns faktorer som en blandad bebyggelse från olika tidsepoker och en närmiljö med historiska inslag i landskapet. Samtidigt visar undersökningen att faktiskt mer än hälften av respondenterna tycker att just dessa faktorer är viktigt eller mycket viktiga för en god bostadsmiljö. För hela befolkningen skulle det innebära att omkring 100 000 länsinvånare tillmäter de historiska kulturmiljöerna stor betydelse för livsmiljön.

Men faktum kvarstår, att vardagens bestyr främst måste säkras genom tillgång till arbete och för övrigt väl fungerande samhällsfunktioner som skola, sjukvård och kollektivtrafik. Som mervärde tycks dock intresseområdet för denna utvärdering ha en inte oväsentlig betydelse för att livsmiljön ska uppfattas som attraktiv.

## 5 Ny revideringsprocess

Enligt den ursprungliga tidplanen skulle denna utvärdering kunna fungera som ett inspel i en planerad revidering av kulturmiljöprogrammet. Denna process kom emellertid att starta något tidigare än planerat. För att ändå kunna bidra med viktigt underlag inför revidering ställde EuroFutures samman en delrapport i december 2005. Delrapporten tog fasta på ett antal viktiga begrepp i programmet och problematiserade kring vision, målformuleringar, brist på statistiska utgångslägen, programstruktur mm.

Inför revidering lämnade EuroFutures ett antal rekommendationer till Länsstyrelsen och Läns museet.

- ✓ Klargör programmets syfte
- ✓ Förankra revideringsprocessen bland länets aktörer, i synnerhet hos kommunerna
- ✓ Klargör vilka som är programmets avsändare och mottagare
- ✓ Beskriv hur kulturmiljöprogrammet omsätts i den kommunala processen
- ✓ Klargör kopplingen till andra utvecklingsinsatser i länet
- ✓ Beskriv tydligare samverkansformer, organisation och fördelning av ansvar mellan aktörer
- ✓ Beskriv tydligt om programmet ska uppfattas som ett visionsdokument, en strategi och/eller handlingsprogram
- ✓ Beskriv vilket kulturarv som avses
- ✓ Beskriv vilka resurser som finns tillgängliga i regionen

Under revideringen har Länsstyrelsen och Läns museet haft en ambition att skapa en bred förankring av programmet hos alla som engagerar sig i kulturmiljö och kulturarv. Delaktigheten har därför fått stort fokus. Samtliga kommuner har besökts under processen och erbjudits möjlighet att göra egna kommunala beskrivningar av sitt arbete med kulturarvet.

Efter närmare ett års arbete skickades det nya programmet, kallat Kulturarv nu – Strategiskt kulturarvsprogram för Västernorrlands län, utsikter 2007 –2010, ut på remiss till 87 olika aktörer och instanser i november 2006. Vid remisstidens utgång hade 30 externa svar lämnats och nio interna från Länsstyrelsen och Läns museet. I mars 2007 hade de olika synpunkterna inarbetats i programmet och det slutliga dokumentet publicerats. Programmet har paketerats i en mycket tilltalade layout med många bilder, pedagogiska rubriker och skrivningar som underlättar tillgängligheten.

## 5.1 *EuroFutures kommentarer på Kulturarv nu*

Som ett led i utvärderingen valde EuroFutures att lämna ett eget remissvar på det nya programmet. Flera av de synpunkter som EuroFutures gav uttryck för i detta svar kvarstår fortfarande efter den slutliga revidering.

- EuroFutures samlade intryck var då, och nu, att Kulturarv nu innebär en markant utveckling jämfört med det tidigare programmet. Dokumentet har fått en förenklad struktur och ett språkligt flyt som kommer att underlätta läsning. Beskrivningarna av kulturmiljöer och kulturarv ger en intressant introduktion till länets historiska tillgångar, samtidigt som det är inte är särskilt textmässigt tungt. Snarare har det funnit en bra balans mellan substans och struktur.
- När det gäller beskrivningarna av prioriterade temaområden har EuroFutures inte haft mycket att tillägga. Vårt antagande att olika remissinstanser skulle vilja få "sina" områden framlyfta tydligare har infriats.
- EuroFutures konstaterar vidare att målstrukturen har förenklats något, men att de viktigaste målsättningarna är i stort sett intakta. En viktig poäng med att behålla målen och begreppen tillgängliggörande, resursanvändning och ansvarstagande är att de efter flera år har fått fäste hos andra aktörer i länet och börjat användas även i andra styrdokument. Den externa kommunikationen av programmet lär underlättas av detta.
- Det nya programmet innehåller, till skillnad från det tidigare, ett antal resultatmål som arbetet kan mätas emot. EuroFutures bedömer dessa som ett bra första steg, men skulle föreslå att, där det är möjligt, fastställa ett utgångsläge (base-line) som mätningarna kan göras emot. Det är därför en svaghet att målen är formulerade i termer av att något ska "öka" eller "minska".
- I Kulturarv nu påpekas att det i första hand innehåller prioriteringar och strategier, och att det inte är ett detaljerat handlingsprogram som omsätter strategierna i konkreta åtgärder. EuroFutures välkomnar detta ställningstagande, eftersom det bidrar till att sätta förväntningarna rätt på vad programmet kan åstadkomma. Ett problem, som EuroFutures pekat på tidigare, är att dock att ett ansvar som delas av alla riskerar att bli ansvarslost. Det gäller därför att Länsstyrelsen och Länsmuseum går i bräschen tillsammans med länets kommuner och de organisationer som ingår i ABM Kulturarv, så att programmet också följs av konkreta insatser (jfr positiva cirklar).
- EuroFutures har tidigare föreslagit att programmet skulle innehålla en beskrivning av vilka samarbeten kulturarvsarbetet bygger på och hur detta utvecklats. I kapitel 3 har en utmärkt sådan beskrivning lagts till.
- På EuroFutures förslag har revideringsarbetet denna gång mer än tidigare inkluderat länets kommuner. Det är positivt att samtliga kommuner har besökts och att varje kommun fått möjlighet att beskriva sitt kulturarvsarbete. En svaghet i remissversionen var att de kommunala beskrivningarna dock att de var helt olika disponerade och att behandlade olika frågor. Detta kvarstår fort-

farande i viss mån. Tack vare den tilltalade layouten upplevs detta emellertid inte längre som ett problem. Snarare uttrycker detta på ett tydligt sätt länets mångfald.

## 6 Kulturmiljöprogrammets nytta

Det har genom hela denna utvärdering trängt allt närmare att Kulturmiljöprogrammets viktigaste nytta tycks ligga i dess roll som plattform för länets kulturmiljöarbete. Om Kulturmiljöprogrammet verkligen kan bidra till ökad samverkan mellan länets aktörer, då blir förutsättningarna bättre att öka utfallet av de befintliga resurserna och få till stånd nya initiativ inom området.

Den viljeinriktning hos centrala myndigheter som Kulturmiljöprogrammet utgör, med länsgemensamma mål som flera kan sträva mot, kan fungera som inspirationskälla och sammanhållande kraft för flera aktörer. Därför handlar bedömningen programmet framgång mycket om dess betydelse för samverkan. Men det inte emellertid inte bara den interna samverkan mellan kulturaktörer som måste bedömas, utan även sektorns förhållande till det övriga regionala tillväxtarbete som bland annat sker inom ramen för tillväxtprogrammet.

När det gäller samverkan kan vi konstatera att Västernorrland står inför flera utmaningar. Några kommentarer från aktörsenkäten åskådliggör detta.

*”Länsmuseum, Länsstyrelsen och kommunerna har svårt att arbeta gemensamt.”*

*”Det är flera aktörer som har intresse i frågan, men tiden som avsatts till ett effektivt samarbete är inte tillräcklig.”*

*”Allt går i gamla hjulspår. KM-institutionerna gör som de alltid har gjort”*

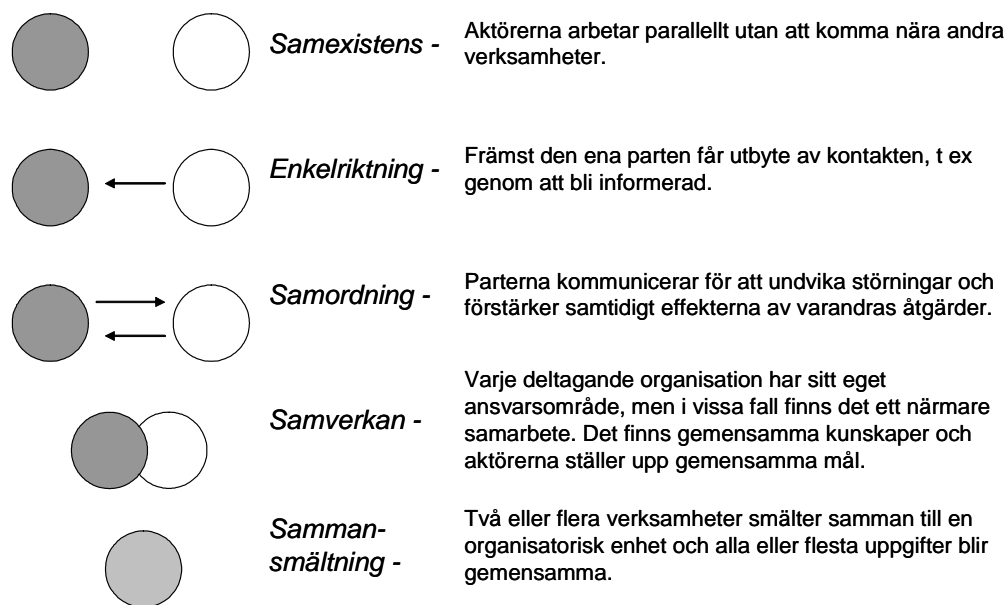
*”Det finns inte någon samordnare som håller i trådarna”*

### 6.1 Programmet betydelse för samverkan

För att mäta graden av samverkan, och utveckling av densamma, har EuroFutures använt en modell från Statskontoret. Modellen tar fasta på *djupet av samverkan*, d v s hur utvecklad samverkan är. I denna modell utgör *samexistens* den svagaste formen av samverkan, medan *sammansmältning* är den djupaste samverkansformen. I figuren nedan framgår det tydligt hur olika samverkansformer kan kategoriseras och innebörden av desamma. I modellen antas djupet av samverkan ha betydelse för möjligheterna till måluppfyllelse och vilka hinder som uppfattas som väsentliga.<sup>6</sup>

---

<sup>6</sup> Modellen har tillämpats av Statskontoret i rapport 2002:23, Tillsammans i storstaden – en studie av offentlig samverkan inom ramen för de lokala utvecklingsavtalen.



Figur 16: Olika stadier av samverkan

I samband med en e-postenkät som skickats till ledamöter i ABM Kulturarv samt tjänstemän inom Länsmuseet och Länsstyrelsen har respondenterna uppmanats att bedöma graden av samverkan inom sektorn idag jämfört med år 2000. Frågan är om det har skett någon förändring?

Svaren visar en ganska splittrad bild av hur samverkan ser ut. Några menar att utgångsläget år 2000 präglades av samexistens, medan andra redan menar att det redan då bedrevs en samverkan där varje organisation hade sitt ansvarsområde, men med flera gemensamma inslag. Den tydligaste bilden är dock att samverkan har ökat, från ett läge av samexistens och enkelriktning till mer av samordning och samverkan, enligt modellen ovan.

Hur olika aktörer uppfattar denna resa beror naturligtvis på utgångsläget. Intrycket är dock att de organisationer som stått utanför den omedelbara kärnan av aktörer år 2000 upplever sig mer delaktiga idag.

Följdfrågan om samverkan mellan den egna organisationen och övriga kulturmiljöaktörer i länet har förbättrats tack vare Kulturmiljöprogrammet och ABM Kulturarv svarar merparten ja, absolut eller i någon mån. En handfull aktörer, företrädesvis tjänstemän inom Länsstyrelsen, har inte alls kunnat besvara frågan.

	Antal svar
Ja, absolut	5
Ja, i någon mån	5
Nej, tveksamt	-
Nej, inte alls	3
Vet ej	4
	17

Tabell 2: Anser du att samverkan mellan din organisation och övriga aktörer i länet har förbättrats tack vare Kulturmiljöprogrammet och ABM Kulturarv?

Av detta gör EuroFutures bedömning att Kulturmiljöprogrammet har haft en viktig roll för utvecklingen av den interna samverkan inom kulturmiljösektorn. Kulturmiljöprogrammet har, tillsammans med övriga satsningar på området i Västernorrland, bidragit till att kulturmiljöaktörerna har gått från en situation som präglats av samexistens och enkelriktning till mer av samordning och samverkan.

### 6.1.1 Graden av samverkan

Frågan är vidare hur denna samverkan tar sig uttryck idag och hur stark den. Principen är att ju fler av nedanstående indikatorer som återfinns i samverkan, desto troligare är det att det rör sig om verklig samverkan. Varje indikator har besvarats med ett ja eller nej och en kort kommentar. EuroFutures bedömning utgår från den ovan nämnda e-postenkäten.

	Ja	Nej
Har det fastställts <b>gemensamma mål</b> för kulturmiljöområdet?	Ja, för Lst och LM på övergripande plan. Detta förser övriga aktörer med regionalt sammanhang.	Nej, varje aktör styrs av egna målsättningar.
Finns det en <b>plattform</b> som ger utrymme för samverkan, vad gäller möten, tid och strukturerade avtal?	Ja, genom representation i det formaliserade nätverket Kulturforum och ABM Kulturarv. Plattformen bygger på frivillighet.	
Finns det gemensamma <b>resurser</b> att använda till samverkan?	Ja, i den mening att resurser hos olika aktörer kan riktas till ändamål som ligger i linje med programmet.  Extern finansiering, t ex Access och strukturfonder kan förekomma.	Nej, inga ytterligare tillskott till ordinarie verksamhet. Det saknas en självklar sammanhållande processledning av programmets genomförande.
Finns det <b>flexibilitet</b> och förmåga att anpassa verksamheten efter olika lokala förutsättningar?	Ja, varje kommun och aktör avgör vad som ska genomföras.	
Är samverkan <b>förankrad</b> hos alla (handläggare och chefer) som berörs av verksamheten?	Ja, ofta på chefsnivå.	Nej, inte tillräckligt långt ner i organisationerna.
Finns det <b>belöningar</b> inbyggda i samverkan, vilket kan motivera deltagande i		Nej, inga uttalade

samverkansaktiviteter?	
Arrangeras det gemensamma aktiviteter för <b>kompetensutveckling</b> och erfarenhetsutbyte?	Ja, inte minst inom ISKA och ABM Resurs.
Präglas samverkan av <b>långsiktighet</b> , dvs har samverkan förutsättningar att fortsätta efter programmets upphörande?	Ja, Kulturarv nu är den tredje omgången sedan 1998.

Tabell 3: Samverkan tar sig olika intryck

Utifrån denna sammanställning är det bestående intrycket att samverkan i Västernorrland har kommit förhållandevis långt. Alla inblandade vet att det är en trög process och att det finns många gamla särintressen inbyggda i sektorn.

EuroFutures samlade bedömning av kulturmiljöprogrammet är därför att det har uppnått målet att fungera som gemensam plattform och värdegrund för kulturmiljöarbete i länet. Vi grundar denna värdering bl a på att programmets centrala målbegrepp – resursanvändning, attitydpåverkan, tillgängliggörande och ansvarstagande - numera upplevs som relevanta för i stort sett alla som besvarat vår e-postenkät. Alla utom en menar att dessa målbegrepp alltid eller ibland är relevanta för den egna verksamheten.

EuroFutures tolkning av dessa svar är att Kulturmiljöprogrammet visserligen inte varit ett levande dokument och inspirationskälla för alla aktörer i alla lägen, men att dess begrepp och perspektiv ändå indirekt har slagit rot bland breda grupper. Långsiktigheten är, som EuroFutures uppfattar det, nyckeln bakom denna framgång.

Den gemensamma värdegrunden om länets historiska arv tycks således fungera som en vägledning och kompass för olika aktörers insatser, även om de inte alltid förstår att Kulturmiljöprogrammet fyller just denna funktion. Dokumentet kan vidare ge den mångfald av aktiviteter som pågår ett slags sammanhang. Det som pågår, och ofta drivet av enstaka eldsjälur, blir del av helhet. Engagerade individer kan känna sig som del i något större, vilket i sig skapar motivation. Kulturmiljöprogrammet har således också ha ett motiverande mervärde.

## 6.2 Några hinder på vägen

Ökad samverkan kan vara ett sätt att övervinna olika hinder som ligger i vägen för ett framgångsrikt kulturmiljöarbete i länet. Vilka kan dessa hinder vara? För att identifiera några gavs kulturaktörer och politiker möjlighet att lämna fria kommentarer kring de främsta hindren i samband med internetenkäten. Totalt fick vi in över 220 kommentarer från olika personer.

Förutom kommentarer om svagt samarbete är det tre huvudsakliga hinder som lyfts fram:

1. Brist på pengar
2. Området är för lågt prioriterat
3. Kulturell splittring i länet

I följande avsnitt ges en ingång till vart och ett av dessa upplevda hinder med några citat från enkäten. För att kommentarerna inte skulle få stå oemotsagda har dessa diskuterats i samband med ett utvärderingsseminarium i december 2005. Analysen vilar i sina delar på detta.

### 6.2.1 Brist på pengar

*”Från mitt kommunala perspektiv är det självklara svaret att vi är alldeles för få som med små resurser arbetar med detta (i den kommunala organisationen) lite svåra och gränsöverskridande ämne. Även på länsnivå tycks resurser vara för små.”*

*”Vilka resurser finns avsatt för detta? Det finns massor av bra idéer och kunniga människor som kan arbeta, men inga resurser.”*

*”Bilderna är att kulturarv endast är något som kostar.”*

Kravet på mer resurser är ofta ett enkelt svar på problem, trots att lösningen kan ligga på ett annat håll. Istället för att ta itu med de verkliga problemen och se till hur befintliga resurser kan användas mer effektivt är det lätt, kanske för lätt, att samla kring kravet på mer pengar från någon annan. Några kommentarer på utvärderingsseminariet i Härnösand menar att det ”gnälls för mycket” på att pengarna inte räcker. Det gäller istället ”att prata om vad man vill. Bra projekt får alltid pengar”.

Det finns naturligtvis även de som verkar under ständig resursbrist och en upplevelse att det sällan finns något extra över till att kunna förverkliga nya idéer. En liten tillgång till resurser kan påverka intresset för samverkan eftersom det kanske upplevs som lönt att samverka kring mycket små resurser. Samtidigt kan motsatsen, d v s riklig tillgång till resurser, få till följd att aktörerna sköter sig själva eftersom de ändå får pengar till sina ”egna” verksamheter. EU:s strukturfonder är ett sådant stort ekonomiskt tillskott. Bäst förefaller vara att ha lagom tillgång till resurser för att motivera samverkan.<sup>7</sup>

Förutom nya, fria resurser har några aktörer uppgett att det krävs ytterligare arbete för att tydligare se kulturarvet som en utvecklingsfaktor. Genom att lyfta in tillväxtperspektivet, kopplat till begreppet attraktiv livsmiljö, kan sektorn få ökat utrymme i andra rum och nya aktörer att engagera sig, t ex de som verkar inom den regionala utvecklingspolitiken. Bland många av tillväxtprogrammets aktörer

---

<sup>7</sup> ITPS (2006). Halvtidsutvärdering av de regionala tillväxtprogrammen. 2006:13.

är Kulturmiljöprogrammet till stor del fortfarande okänt.

Apropå resurser bör det betänkas att de 240 personer som besvarat aktörsenkäten arbetar i närmare 400 000 timmar per år. Därtill kommer åtskilliga timmar under fritiden. Detta är en betydande kraft som ännu inte till fullo samlats i en gemensam riktning i Västernorrland.

## 6.2.2 Området är för lågt prioriterat?

*”Det är en prioriteringsfråga för de styrande organen. Hittills har intresset varit svagt.”*

*”Oförstående politiker”*

*”Okunnighet hos myndigheter och förvaltningar, d v s personal med låg eller ingen kompetens inom kulturarv och kulturmiljö.”*

Även om mycket har gjorts under årens lopp för att föra ut kulturmiljöfrågorna i kommuner, myndigheter och andra organisationer är det uppenbart att det på många håll finns både en omedvetenhet om området, ibland även ett svagt intresse. Det är svårt att för in kulturmiljöfrågor som ett horisontellt perspektiv i andra verksamheter, på samma sätt som det har tagit år av försök att integrera horisontella teman som jämställdhet, miljö och mångfald i tillväxtprogram och strukturfonder. Det finns få exempel på riktigt lyckat arbete med tvärgående intressen i vertikala strukturer. Detta är något som även kulturmiljöområdet kommer att få arbeta med.

Att politiker kan upplevas som oförstående förefaller inte särskilt märkligt, åtminstone inte så länge de utgör ett tvärsnitt av befolkningen. Medborgarenkäten visar tydligt att det finns en diskrepans mellan medborgarnas och de professionella kulturaktörernas syn på och kunskap om länets historia. Politikerna återfinns emellertid mellan dessa två grupper kunskaps- och intressemessigt, vilket talar för att politiken trots allt är bättre orienterad än genomsnittsmedborgaren.

## 6.2.3 Kulturell splittring i länet

*”Ett hinder är ett slags dåligt kulturellt självförtroende.”*

*”Begreppet Västernorrland uppfattas inte främst som en kulturell/historisk region, utan bara som en administrativ enhet.”*

*”De kulturella och historiska skillnader som är inbyggda i länet. Dragkamp mellan Medelpad och Ångermanland samt mellan kust och inland.”*

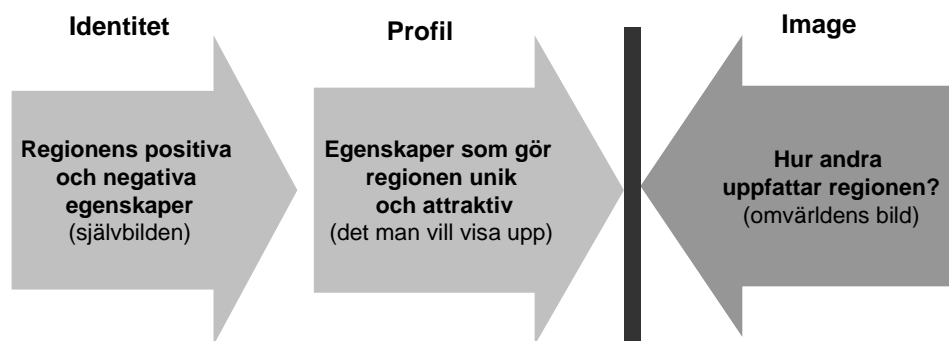
Det finns utifrån dessa citat en historiskt betingade kulturella splittring mellan de båda landskapen som vid en snabb anblick kan ses som ett problem. Samtidigt är det, som flera påpekar, samtidigt en av länets verkliga kulturella styrkor. Länet uppvisar en mångfald som i sig gör det intressant.

Det påpekas ändå att uppdelningen mellan landskapen är en realitet. Det saknas länsövergripande medier och det som sker i en del av länet speglas inte alltid i tidningar i en annan del, vilket i sig kan försvåra spridning av länsbaserade initiativ.

Kommunerna har en nyckelroll i detta sammanhang. Medborgarenkäten visade att kommuntillhörigheten är starkare än identifieringen med såväl län som landskap. En satsning på regional identitet kan därför behöva ha kommunerna som naturlig utgångspunkt. Detta fordrar dock att länets kulturmiljöer och kulturarv verkligen lyfts politiskt och blir en del av länets identitet och profil. En överföring av dessa utvecklingsfrågor till det nyinrättade samverkansorganet kan vara ett sätt att få upp området på den politiska agendan. Det ideala vore, enligt EuroFutures bedömning, att samverkansorganet står bakom Kulturarv nu tillsammans med Länsstyrelsen och Länsmuseumet.

Denna uppbackning behövs. För det är först genom flera års gediget arbete, med såväl intern som extern marknadsföring av länets tillgångar, som kulturarvet kan förväntas bli del av dess image. Det finns idag lite som tyder på att omvärldens bild av Västernorrland är synonymt med kulturarv, åtminstone inte på samma sätt som för t ex Dalarna eller Gotland. Kanske är det så att Västernorrland historia, särskilt den industriella, ligger för nära i tiden för att få del av den historieromantik som uppstått kring t ex vikingarna, Gustav Wasa och medeltiden på senare år. Detta trots att industrialismens historia har betydligt större relevans för den som vill förstå grunden till dagens samhälle och näringsliv.

För att ytterligare fördjupa denna grunda betraktelse kan det finnas anledning för Länsstyrelsen och Länsmuseumet att låta genomföra en omvärldsanalys av hur invånare och företag i andra delar av Sverige ser på Västernorrland. Vilken är länets image egentligen? Vilken roll anses Västernorrlands historia ha för dagens samhälle? Hur kan detta kulturarv komma till människors medvetande? Svaret på dessa frågor leder också till en bättre bild av länets relativa attraktionskraft.



Figur 17: Relation mellan begreppen identitet, profil och image

En aspekt av imagen är att historiska resurser måste marknadsföras och omsättas i affärer för att bli den kraft för regional utveckling som Kulturmiljöprogrammet talar om. För detta krävs det entreprenörer och företagare som har viljan, resurserna och stödet att utveckla kommersiella produkter och tjänster med utgångspunkt i det regionala historiska arvet.

Det finns idag inte särskilt många företag i Västernorrland som driver kulturarvet i denna riktning, åtminstone om vi får tro resultatet från en av de mest omfattande företagsundersökningarna som gjorts. I en intervjuundersökning till 1300 företag i Västernorrland som genomfördes 2006 menar organisationen Företagarna nämligen att det är högst fem-tio företag som uttryckt att just industrisamhällets kulturarv har en tydlig relevans för deras affärer. För att utveckla kulturarvets tillväxtrelevans behöver sektorn därför präglas av en betydligt starkare entreprenörsanda än idag.

## 7 Slutdiskussion

### 7.1 *Kulturarv nu som del i det regionala tillväxtarbetet*

Efter tio års arbete med Kulturmiljöprogram som metod har den interna samverkan inom kultursektorn kunnat stärkas, enligt diskussionen ovan. Helheten är numera större än delarna. Det finns också en ambition från sektorn att utvecklas till en resurs för länets ekonomiska utveckling. EuroFutures bedömning är att det bland flera av kulturmiljöaktörerna finns en god vilja och medvetenhet att knyta an till bl a tillväxtprogrammet. Omkring hälften av de inom ABM Kulturarv, Länsstyrelsen och Länsmuseum som besvarat vår e-postenkät menar att de känner till Västernorrlands kulturmiljöprogram. Sju av tjugo känner till det väl eller mycket väl. Samtidigt bör noteras att det även inom denna sektor finns flera som inte känner till tillväxtprogrammet, vilket talar för att arbetet ingalunda är i hamn ännu.

	Antal svar
Mycket väl	2
Ganska väl	5
Något	5
Knappt alls	3
Inte alls	3
	20

Tabell 2: Hur väl känner du till länets regionala tillväxtprogram? (n=20)

Kulturarvsprogrammets anknytning till tillväxtprogrammet är naturlig för att ge stadga åt resursperspektivet. De båda programmen är ömsesidigt förstärkande. Koppling till tillväxtprogrammet ger Kulturarv nu en tillväxtpolitisk uppbackning, samtidigt som en profilering av länets kultur och historia bidrar till att profilera och stärka länets attraktivitet.

Problemet ligger dock, som EuroFutures bedömer det, varken i den formella kopplingen mellan dessa program eller hos kulturaktörer. För att länets kulturarv och kulturmiljöer verkligen ska kunna utvecklas till en resurs för regional utveckling krävs det att resursperspektivet kopplat till kulturen är fast förankrat även hos de aktörer som är bärare av länets tillväxtprogram. Även om kulturmiljöfrågorna formellt ingår i RTP är det EuroFutures bedömning att mycket återstår innan dessa frågor verkligen blivit en angelägenhet för alla aktörer i länet. Detta är, som EuroFutures ser det, nästa stora utmaning för aktörerna bakom Kulturarv nu.

## **7.2 Från tidsbegränsning till process**

Det första tillväxtprogrammet löpte ut 2006 och har därefter kommit att knytas närmare till den nya programperioden för EU:s strukturfonder 2007-2013. Det svenska bidraget till uppfyllande av Lissabonstrategin, som säger att EU ska utvecklas till världens mest konkurrenskraftiga ekonomi till 2010, har presenterats av regeringen i den nationella strategin för konkurrenskraft och sysselsättning. Enligt detta dokument ska tillväxtprogrammen i framtiden samspela med strukturfonderna och utifrån det lokala och regionala perspektivet understödja och förstärka prioriteringar som gjorts. Till skillnad från strukturfonderna ska emellertid tillväxtprogrammen inte vara tidsbegränsade. Den nuvarande tidsbegränsningen upphör och istället betonas den löpande processen.

Detta innebär att fokuseringen kommer att ligga på de olika partnerskapens förmåga att samarbeta och kontinuerligt driva utvecklingsarbetet framåt. Uppföljningar och utvärderingar bör därvid användas för att förbättra processen och bidra till att genomförandeorganisationen stärks, så att effekt- och resultatmål kan uppfyllas.

Eftersom ambitionen med Kulturarv nu är att det ska vara ett levande dokument som olika parter kan bidra till efter förmåga och intresse, kan det ifrågasättas som den föreslagna tidsbegränsningen mellan 2007-2010 är särskilt ändamålsenlig. Om Kulturarvsprogrammet ska ha en fortsatt stark koppling till RTP torde det naturliga vara att inte kringgärda programmet av en tydlig start- och målpunkt. Istället för att summera allt arbete och börja om på en ny tidsödande revidering inför år 2010 borde kulturarvsprocessen lägga kraften på strategins förveckligande. Utvärderingar bör naturligtvis ingå som ett självklart inslag i arbetet, fast med fokus på hur processen utvecklas.

Attitydundersökningar bland allmänheten och kulturområdets aktörer bör genomföras, vilket även föreslås i programmet, åtminstone vartannat år. EuroFutures skulle rekommendera att resultaten från dessa undersökningar och partnerskapets erfarenheter bör föranleda uppdateringar av programmet med förslagsvis samma tidsintervall. Uppdateringen bör utgå från programdokumentet och kan t ex innefatta faktamässiga tillägg om vad som åstadkommit under de senaste åren och en revidering av de resultatmässiga målen. Därigenom kan mållinjen successivt flyttas framåt och sporra aktörerna att ta ytterligare ett steg längre mot att utveckla Västernorrlands kulturarvsprofil.

# Bilaga 1 - Dagbok från fem dagar i Västernorrland

I KMP presenteras ett antal byggnader, platser och verksamheter som exempel på den mångfald av kulturmiljöer som kan beses i Västernorrland. Utifrån dessa exempel och ett urval av attraktioner som lyfts fram i turistbroschyrer har utvärderaren låtit genomföra en studieresa under sommaren 2005. Metoden som använts kan beskrivas som en reflekterande turistisk ansats.

Utvärderaren har under en vecka besökt olika kulturmiljöer i Västernorrland i egenskap av kulturhistoriskt intresserad turist.<sup>8</sup> Varje dag har dokumenterats i en slags resedagbok, som både innehåller kommentarer om detaljer och första helhetsintryck av den besökta miljön. Kommentarer och bedömningar bygger på utvärderarens första intryck av olika miljöer och ska därför ses som reflektioner, utan anspråk på att ge svar och färdiga lösningar på uppkomna frågor. Det är upp till berörda huvudmän att bedöma substansen i dessa i reflektioner och vidta eventuella åtgärder till följd av detta.

Inför avresan till Västernorrland beställdes reseguider och kartor från mittsvergie-turism.se. Fem dagar efter beställning kom en reseguide "Balsam för själen" med 241 besöksmål, en reseinspiration i samma serie och en karta med posten. Detta var möjligen någon dag längre än förväntat. Huvudsaken var dock att materialet gav ett professionellt och genomarbetat intryck. Balsam för själen är ett informationsmaterial som skapar nyfikenhet kring Västernorrland som besöksmål och som ger uppslag till utflykter. Reseguiden innehåller tips på logi i olika prisklasser och den långa raden av besöksmål fyller lätt upp en semesteralbum. Under den vecka som stått till utvärderarens förfogande har endast en bråkdel av platserna kunnat besökas. Hur lång tid skulle det ta att göra en fullständig genomgång av reseguidens tips? Ett helt liv?

## Måndag 27 juni 2005

### Kulturmagasinet

Det första målet för den första dagen var ett besök i det inglasade Kulturmagasinet i Sundsvall. Det rivningshotade kvarteret som idag rymmer Sundsvalls museum, stadsarkiv, bibliotek och kommunala förvaltningar invigdes 1986 och ger ett mycket fräscht och påkostat intryck. Det inglasade kvarteret med café i mitten ger intryck av att kultur värdesätts högt i kommunen. Kombinationen av historia och modern konst ger en känsla av att huvudmännen vill möta olika smaker.

Under turistsäsongen kostar inträdet till museet 20 kr, mot fritt inträde resten av året. Priset hindrade inte ett inplanerat besök.

---

<sup>8</sup> Resan genomfördes med bil tillsammans med familjen, inkl ett sju månader gammalt barn.

Sundsvallsutställningen om övergången från trästad till stenstad efter branden 1888 gav en bra bild av utvecklingen. Det var slående hur rikedomar ur skogsindustrin kunde investeras i en ny stad som idag betraktas som en av länets viktigaste kulturmiljöer – stenstaden. Med bilden av stenstaden på näthinnan blir det lättare att förstå vilken kraft som funnits i området under slutet av 1800-talet. I andra delar av museet fanns utställningar om Hövdingen i Högom och utvecklingen av Medelpads natur från istid till idag.

Efter ett tämligen kort besök på museet är det svårt att ha en tydlig uppfattning. Det övergripande intrycket är att museet har en hög ambition att spegla viktiga historiska skeden i stadens och landskapets utveckling. Utställningarna är väl utförda, men känns tämligen traditionella och lämnar därför besökaren något tomt.

### **Norra Berget**

Efter Kulturmagasinet begav vi oss till Norra Berget. Ett ihållande regn hindrade ett längre besök och en promenad i området. Ett besök på hantverks- och sjöfartsmuseet i Skvaderbutiken hanns dock med. Museet var intressant men kändes verkligen inte som en prioriterad verksamhet. För att kompensera för en verklig guide kunde vi som besökare följa utställningen med hjälp av en tjock pärm med ostrukturerad information. Detta var inte rätt sätt ge liv i den åldrande utställningen. Det var synd på ett annars intressant basmaterial. Mycket till upplevelse var tyvärr inte heller hantverksmuseet i samma byggnad.

Som förstagångsbesökare på Norra Berget var det inte lätt att få en klar bild av hur området anknyter till Sundsvalls museum. Av tre tillfrågade personer i Skvaderbutiken och Vinfabriken kunde ingen med säkerhet säga något om Norra Berget. I bästa fall kunde de hänvisa till någon broschyr. Engagemanget föreföll därför inte särskilt stort. Varför vet inte folk vad deras arbetsplats ingår i för ett sammanhang?

Totalintrycket av Norra Berget, med utmärkt utsikt över stenstaden, är positivt och en trevlig miljö för utflykter. För barn finns en mycket stor lekpark. Med tydligare skyltning skulle Norra Bergets kvaliteter komma fram tydligare för besökare.

### **Höga Kusten**

Söderifrån är Högakustenbron porten mot ett av landets få världskulturarv – Höga kusten. Den 1800 meter långa bron med de 190 meter höga bropelarna ger en imponerande vy, både från bron och mot bron från Hornöberget vid det norra brofästet. Vid Hornöberget ligger ett turistcenter helt i klass med de på kontinenten, med turistinformation, hotell, restaurang och butiker. Centret ger en verklig känsla av att Höga kusten är något speciellt som det är värt att satsas på.

För den biltrötta turisten kan alltid en liten vandring vara ett välkommet inslag i resandet. Vi lyckades inte hitta någon skyltning för korta vandringsleder till utsiktsplatser på berget. Om det fanns borde det framgå tydligare vid centret, kanske med en karta.

På den bemannade turistinformationen fanns åtskilligt med material att ta del av. Ingen lämnar den turistinformationen lottlös. På fråga om var det nyinrättade kulturresevatet Marieberg ligger kunde dock ingen information ges.

Världsarvet förefaller väl förvaltad. Frågan är om det kan utnyttjas ännu mer som magnet och inkörspport till andra turistmål i området? En rimlig målsättning är att varje besökare vid Höga Kusten kan erbjudas tillräckligt med aktiviteter för att vilja stanna ytterligare några dygn.

Den första natten tillbringades på den gamla herrgården vid Salsåkers sågverk, numera kallad High Coast Manor Inn.

## **Tisdag 28 juni**

Efter en lugn natt på trevligt High Coast Manor Inn gick avfärd längs markerad Höga Kusten-väg i trakterna kring Mjällom och Nordinggrå. Längs hela vägen fanns flera bra markeringar, men få utsiktsplatser och naturliga stopp med platsinformation. Det borde vara möjligt att få ut mer av den vägen. Det gäller att locka till fler strandhugg.

Ett trevligt stopp vid Barsta kapell från 1650-talet som visade sig vara en lite pärla med väggfasta bänkar. Kapellet skonades från ryssarna skövlingar 1719 tack vare sin oansenlighet och likhet med en lada.

## **Mannaminne**

Besökare i Nordinggrå har svårt att missa det Skanseninspirerade och konstnärliga livsverket av Anders Åberg – Manneminne. Området påbörjades 1980 och på platsen finns idag 47 unika byggnader, med flera liggande på ritbordet. Det är lätt att förundras och imponeras av vad denna eldsjäl lyckats skapa. Vilken entusiasm! Varje byggnad är värd en särskild begrundan. Enligt uppgift har området ca 300 000 besökare per år. Man frågar sig om Mannaminne är det som lockar besökare till området, eller om det blir ett naturligt besöksmål för turister som i första hand kommit för att möta Höga Kusten?

Efter en rundvandring i området slås man av att flera informationstavlor och personliga texter av huvudmannen vittnar om en underliggande samhällskritik och bitterhet mot myndigheter. Flera offentliga institutioner och EU-program generellt får sig en släng av slev. Hur ska man som besökare ställa sig till detta? Vad är syftet?

Restaurangen på området ingår enligt skylt vid entrén i projektet "Regional matkultur". Samma solblekta och söndervittrade skylt har även vi funnit på andra ställen. Men hur är det egentligen med Regional matkultur? Är detta en verksamhet som fungerar, som bygger på lokalproducerade varor och som ger en smak av Västernorrland, eller är det spillrorna av ännu ett nedlagt EU-projekt? Som turist är kost och logi av största betydelse, och kanske också de viktigaste inkomstkällorna för det lokala näringslivet. Kvaliteten måste vara hög och varumärken som Regional matkultur måste vårdas. Intrycket av fem dagars måltider i Västernorrland är inte att så är fallet, även om just restaurangen i Mannaminne inte på något

sätt bidragit till att försämra intrycket.

### **Marieberg**

Efter rekommendation av länsantikvarien for vi längs Ångermanälvens utlopp till Marieberg, länets första kulturresevat med sågverksbostäder från förra hälften av 1900-talt. Vi visste vad vi letade efter, åkte rätt väg men passerar området utan att upptäcka det. Efter samtal med en person vars mobilnummer förekom i en turistguide får vi höra att vi ska ”svänga till vänster vid skylt till Pälssfabriken.” Vi åker tillbaka, hittar skylten och svänger in mellan arbetarbostäderna. Så vitt vi kunde se fanns det inte en enda skylt som markerade kulturresevatet. Inte ens vid stora vägen i Bjärträ. Inte ens vid vägen vid resevatet. Det finns ingen där.

På en vittrande A4 på ett av husen står det att Marieberg är en del av ISKA och att lägenheter från 40-, 50- och 60-tal kan hyras. På turistinformationen på Hornöberget kände guiden inte till Marieberg. Vi förstår henne. Här finns inget att se, åtminstone inte av skyltningen att döma. Detta måste vara Västernorrlande bäst bevarade hemlighet. Något fik, som ska finns enligt kartan, hittar vi inte.

### **Sandslån**

Hungriga fortsätter vi därför mot Sollefteå. Korslagda bestick leder oss till Sandslån, en gång världens största sorteringsanläggning av timmer från Ångermanälven med 700 anställda. Nu ett tragiskt exempel på outvecklad turistattraktion med bufférestaurang, hantverksbutik och två utställningar. En informativ utställning om flottningshistoria, men utan egentlig själ. En om höxprocesser på 1650-talet. Den senare uppenbart påkostad, men som förtjänar ett bättre öde än en anonym lokal på Sandslån. Med tanke på områdets betydelse för flottningen undrar man varför inte Sandslån är kulturresevat? Vad kräv för ett sådant?

Efter oförrättat ärende på restaurangen, där kallnande leverbiffar inte lockade två hungriga magar, åkte vi till Nyland. 65 kr för en kebabrulle på pizzeria Dallas blir vår lunch.

Vi kom att ha otur även med middagen på en av de många restaurangerna i Sollefteå. Det står allt klarare för oss hur viktig maten är för intrycket av en plats och möjligheten att kunna trivas som turist. Denna dag var tung, ur gastronomisk synpunkt. Utsikten från Hallstaberget över Sollefteå kompenserar i någon mån.

Vi åker vidare mot nordväst till Näsåker för att nästa dag kunna besöka de berömda hällristningarna vid Nämforsen. Strax utanför Sollefteå möts vi av nylagd väg. Lite längre fram följs den av guppig sådan och långa vägarbeten. Rena turen att däckten höll. Vägärbetet har tydligen pågått en längre tid. Hur har detta påverkat besöksnäringen i området?

I Näsåker möter gästgiveriet från 1920 på Nipan ovanför älven.

### **Onsdag 29 juni**

Vi var ensamma i frukostmatsalen. Hotellets andra gäst hade redan ätit och gått ner till forsen.

## **Nämforsen**

För en gångs skull kunde vi lämna bilen och ta en promenad ner längs Näsåkers nipor till den sedan 1946 reglerade Nämforsen, med de 2 300 kända ristningarna.

Området är väl skyltat och snickrade spångar över klipporna ledde oss ut till flera fascinerade ristningar. Älgar utan horn, schamaner med märkliga ringar och långbåtar sätter fart på fantasin. Hur levde och tänkte människorna på den tiden? Perspektiven svindlar. De två öarna ute i forsen är inte tillgängliga, trots att de största ristningarna tydligen finns där, tyvärr.

Efter att ha sett ristningarna undrar man varför Tanum är mer känt än Nämforsen? Det är i alla fall vår upplevelse. Är det marknadsföring det hänger på eller är det läget närmare befolkningstäta områden som gör att Tanum uppmärksammas oftare? Eller har vi fel?

Promenaden gick vidare upp till det relativt nyinvigda besökscentret. Centret ligger något gömt bakom ett villaområde och var skyltat med en märkligt designad text "Rock art". Skyltarna ser solblekta ut, som om de stått för länge och glömts bort. Och varför "Rock art"? Vi trodde båda att det hade med rockmusik att göra, kanske något i anslutning till den årliga Urkultfestivalen. Till slut gick det upp för oss att det handla om just ristningarna. Men varför benämna dessa på engelska? Är inte de flesta turister i området svenskar? Det finns allt att vinna på att synliggöra och skylta centret bättre, som närmast kan beskrivas som ett besökscentrum med museikaraktär.

Centret var verkligen bra, i all sin enkelhet. En magnifik utsikt över älven, trevlig och engagerad personal och ett bildspel som gav en levande bild av ristningarnas historia. Eftersom det var krångligt att ta sig upp längs vägen och runt villaområdet vore en trappa från ristningarna direkt till centret att föredra.

Enligt uppgift kommer det ca 2000-3000 besökare per år till centret, medan antalet besökare vid ristningarna sannolikt är mångdubbelt större. Varför är det inte fler som åker upp på nipan och tar en fika i centret? Dåligt skyltat? Ett rimligt mål vore att varje besökare vid forsen även ska besöka centret. Det gäller att få varje besökare att vilja stanna lite längre. Ett utvecklat café på höjden skulle säkert välkomnas.

Vi kunde dessutom inte låta bli att notera att turistinformationen i Näsåker låg i en butik längs huvudgatan. Man kan undra vad den har att informera om i Näsåker förutom ristningarna? Vore det inte bättre att alla besökare lotsas till besökscentret direkt?

## **Myckelgensjö**

Fem mil längre norrut på grusvägar genom skogen ligger Gammelgården Myckelgensjö. Gården köptes av länsmuséet 1946 och är numera kulturminnesmärkt med sina ca 20 byggnader på ursprunglig plats i autentisk miljö. Gården förvaltas av byföreningen som även bemannar ett litet café.

En lokal guide från länsmuséet fanns på plats varje dag i sex veckor under sommaren. Detta var en mycket bra service. Guiden föreföll väldigt kunnig och ambitiös.

Ett informationshäfte fanns att tillgå, men utan uppgift om hur gamla de enskilda byggnaderna är, bara hur länge platsen varit bebyggd.

Information i handen är bra att ha, men det vore ännu bättre om varje byggnad hade en informationstavla med funktion och datering. Det framgår heller inte vilka som finansierar gårdens bevarande. Att Länsstyrelsen satsat stora belopp på gården framgick ingenstans.

Gården har enligt uppgift ca 1400 besökare per år, eller 20-40 per dag.

Färden fortsatte österut mot Örnsköldsvik och kusten.

### **Torsdag 30 juni**

En bit söder om Övik ligger Bjästa. Där tar man av från E4:an till Köpmanholmen, varifrån en av två dagliga färjor går till Ulvön. Efter 90 minuters båtfärd genom hjärtat av Höga Kusten når man Ulvöhamn på norra Ulvön. En liten gata kantad med hus sträcker sig ca 300 meter längs vattenlinjen. Mitt i byn ligger det en liten turistinformation som bemannas av frivilligkrafter från ön. Där kan cyklar hyras.

Enligt uppgift bor det 48 personer på den gamla lotsön. På sommaren kommer det 60 000-70 000 besökare till ön. Det lokala näringslivet är främst inriktat, som på så många andra platser, på kost och logi. Café Måsen, Almagränd och Ulvö skär-gårdshotell är tätt förknippade med ön. Det finns även någon liten handelsbord.

Mitt i byn ligger Ångermanlands äldsta daterade träbyggnad. Ulvö kapell är uppfört 1622 och räddades från rivning 1890 efter donation av Oskar II. En guide från läns museet berättar om kapellets historia.

Efter en brant promenad på 400 meter når man lotsstationen som funnit på platsen sedan åtminstone 1850. Lotsar har dock funnits på Ulvön i 150 år längre än så.

Från Ulvöhamn går en slingrig och kuperad grusväg förbi Sörbyn och Norrbyn till det gamla fiskeläget Sandviken på öns norra spets. Där ligger ett 15-tal gamla fiskestugor ca 15 meter från strandlinjen, vilket tydligt visar hur snabb landshöjningen är i området. Det fanns tyvärr ingen information om fiskeläget historia på plats och det framgick inte att även detta var ett kulturresevat.

### **Skuleberget**

Två mil söder om Köpmanholmen, i Kramfors kommun, ligger Skuleberget. Området har blivit känt inte minst genom Kerstin Ekmans Rövarna i Skuleskogen. Vid bergets fot checkade vi in i en liten stuga, dagen innan årets visfestival skulle börja.

Den första utmaningen för biltrötta besökare var naturligtvis att bestiga det 294,4 meter höga berget. Det fanns uppenbarligen ingen karta över området, men upp kunde man gå längs en preparerad stig. Vid starten framgick det av en informationstavla att platsen besökts både av kung Karl XI och Linné. Alldeles nära toppen gick en avstickare från stigen till Kungsgrottan, namngiven efter nämnda kung.

Bestigningen i Linnés fotspår väcker en tanke om inte dennes resor i bl a Norrland kan vara grund för nya leder, där besöksmål, naturmiljöer och platser märks ut.

Från toppen av berget var utsikten otrolig. Stugbyn låg redan i skuggan av berget, men på toppen lyste den fortfarande stark. Linbanan upp till restaurang på toppen möjliggör för att ta del av världsarvet i fågelperspektiv. Det är god tillgänglighet.

## **Fredag 1 juli**

Från Skuleberget tog vi oss söderut mot Härnösand. En from förhoppning att kunna inta frukost på en filt vid Hemsö fästning kom på skam. Skyltningen från E4:an gav inget intryck av att överfarten till Hemsön skulle ske med färja. Först 8 km från färjeläget markerades detta med en skylt. Vid framkomst besannades farhågan. Det var bara att vända.

### **Murberget**

Länsmuséet ligger på Murberget i Härnösand. Huvudbyggnaden invigdes 1994 och innehåller flera intressanta utställningar. Vid tidpunkten för vårt besök visades en utställning om landhöjningen och inlandsisens påverkan på landskapet. Utställningen anknöt väl till världsarvet och skulle med fördel kunna visas permanent i det planerade världsarvsmuséet vid Skuleberget.

Samtliga utställningar förefaller påkostade och har åskådliggjort samisk kultur mm på ett modernt och tilltalande sätt. Museet är stängt på måndagar och öppnar 11.00 övriga dagar. Mellan 11 och 12 var vi nästa ensamma besökare.

Friluftsmuséet gav ett intryck av autencitet tack vare tidstypiskt munderad personal. Tidsresan är ett faktum. Åtskilliga byggnader, bl a Härnösands gamla rådhus, flyttade till platsen runt 1920. Sammantaget ett trevligt utflyktsmål som har lätt att fånga besökaren kvar på platsen en lång stund.

### ***Sammanfattande intryck***

#### **Otrolig rikedom av besöksmål.**

I Västernorrland finns verkligen mycket att visa upp. Försök få turister att stanna ett par dagar extra. Använd Höga kusten som ingång.

#### **Skyltningen!**

Bristande skyltning och för få informationstavlor försvårar tillgängligheten.

#### **Kost och logi**

Alla behöver äta och sova. Merparten av intäkter från besökare kommer från något av dessa enkla behov. Kvalitetshöjning behöver ske när det gäller maten. Regional matkultur bör utnyttjas bättre. Det är ett sätt att få smak på Västernorrland. Efterfrågan på lokala och regionala produkter kan öka och ge upphov till nya rörelser.